

A SZLOVÁKIAI ROMA NŐK TERMÉKENYSÉGÉNEK LONGITUDINÁLIS ÉS KERESZTMETSZETI VIZSGÁLATA¹

BRANISLAV ŠPROCHA

1. Bevezetés

A szlovákiai roma népesség demográfiai jellegzetességeivel kapcsolatban mind laikus, mind szakmai körökben az egyik leggyakrabban vitatott téma a roma nők termékenysége, főképp termékenységi magatartásuknak az utóbbi két évtizedben tapasztalt alakulása és a szlovákiai össznépesség reprodukciós szintjéhez való viszonyítása. A roma népességet leggyakrabban a magas termékenységgel hozzák összefüggésbe, amit többnyire az egy nőre jutó gyermekek számával és a szülések időzítésével támasztanak alá. Ezek a diskurzusok azonban gyakran túlságosan általánosak, ami mindenekelőtt abból következik, hogy e népesség 1989 utáni reprodukciós magatartását elemző releváns kutatási eredmények hiányoznak, illetve nem hozzáférhetők. A reprodukciós magatartás egyes mutatói gyakran elavultak, és a mai jelenségekről csak keveset mondanak. Előfordul az is, hogy a kritika nélkül átvett indikátorok specifikus, (főképp szegregált) roma közösségekre vonatkoznak, mégis Szlovákia teljes roma lakosságára általánosítják azokat. Az információk ilyen szintű, az egész roma népességre történő kiterjesztése nemcsak félrevezető, de bizonyos mértékig veszélyes is. Kimutatható, hogy a többségi (nem roma) népesség érzékenyen reagál a romák termékenységi magatartását taglaló „bombasztikus” hírekre, amelyek meglehetősen negatív hozzáállást váltanak ki. A roma népesség nagymértékű növekedésével kapcsolatos spekulatív becslések terjesztése a veszélyeztetettség érzésének kialakulását eredményezheti, amikor domináns attitűddé válik az a meggyőződés, hogy a roma népesség a közeljövőben számszerű többségbe kerül Szlovákiában.

Tanulmányom célja, hogy a számomra hozzáférhető adatok alapján legalább részlegesen jellemezzem a roma nők jelenkori termékenységi magatartását, mindamelllett képet adjak a lehetséges generációs változásokról is. A hozzáférhető adatok eredetével és jellegével kapcsolatban már a bevezetőben felhívom az olvasó figyelmét arra, hogy a következőkben felhasznált mutatók közül lényegében

¹ A tanulmány előadásként hangzott el a 2010. október 21-én Budapesten megrendezett magyar-szlovák demográfiai szemináriumon.

egyik sem reprezentatív az egész szlovákiai roma populációra nézve, hanem csupán egyes csoportokat jellemez különböző kritériumok alapján.

2. A kutatás módszertana és az adatok forrása

Az összetett probléma, vagyis a roma termékenység alakulásának elemzése megfelelő adatbázis hiányában azt tette szükségessé, hogy különböző forrásból és időszaktól származó adatokra támaszkodjak.

Az adatokat, amelyeket a roma nők termékenységének jellemzésére használtam, forrásuk tekintetében általánosságban három csoportra oszthatjuk. Az elsőt az 1970., 1980., 1991. és a 2001. évi népszámlálások képezik. Itt azonban megjegyzendő, hogy a roma népességhez való tartozás kritériumai Szlovákiában jelentősen különböztek az említett időpontokban. Az első kettő esetében a roma (illetve akkor még cigány) népességhez tartozást egy kívülálló személy (legtöbb esetben a kérdezőbiztos) ítélte meg előre meghatározott jegyek alapján (főképp antropológiai típus, életmód és lakóhely, nyelvhasználat stb. alapján, a nemzeti bizottságok listái szerint). Az egyénnek, még ha romának (illetve cigánynak) érezte is magát, nem volt lehetősége arra, hogy deklarálja hovatarozását, hiszen az önálló roma (ill. cigány) nemzetiséget az állam nem ismerte el. Az 1991. és a 2001. évi népszámlálás már lehetővé tette a roma nemzetiség szabad választását.

A második csoportba különböző terepmunkák eredményei tartoznak, például Soročínová (1976), Finková (1977;1979), Garassy (2000), Haviarová (2001) és UNDP (2002, 2005), amelyek néhány helyi roma népességre fókuszáltak. A harmadik csoportba olyan roma helységek népességét soroltuk, amelyeket a „*Szlovákia roma közösségeinek atlasza*” (2004) című kiadvány alapján választottak ki. Az Atlasz minden ismert szlovákiai roma helység jegyzékét tartalmazza azok néhány fő jellemzőivel (mint pl. az infrastruktúra kialakítása, a lakhatás törvényes volta, a házak száma stb.). Ezen kívül olyan információk is rendelkezésre állnak, mint az adott közösségben élő személyek megközelítő száma, amely alapján hozzávetőlegesen becsülhető a településen élő roma népesség száma is. Ebben az elemzésben azokra a településekre fordítok figyelmet, amelyekben az Atlasz szerint a teljes népességen belül a roma népesség aránya a legnagyobb volt, tehát meghaladta a 95%-ot. Az ily módon kiválasztott települések csoportját ezért roma lokalitásoknak neveztem el (95+). E települések 1996–2009 közötti statisztikai nyilvántartási adatai alapján elemeztem a roma nők termékenységének alapvető jellemzőit. Azonban a terepmunkákból származókhhoz hasonlóan ezen adatok is a Szlovákiában élő roma népesség csak egy részének termékenységi magatartását jellemzik, tehát nem általánosíthatók a teljes szlovákiai roma népességre. Mindezek ellenére úgy tűnik, hogy a roma lokalitásokról rendelkezésre álló adatok jellegüket tekintve bizonyos mértékig

reprezentatívák a roma népességnek legalább arra a részére, amely a többségi társadalomtól szegregáltan él.

A demográfiában kétfajta elemzési módszer alkalmazható. Az első a keresztmetszeti, amely a megfigyelt jelenséget évente, illetve bizonyos időszakonként vizsgálja. Ez a leggyakrabban használt módszer. A második a longitudinális (generációs) elemzés, amikor egyes generációk demográfiai magatartása a vizsgálat tárgya. Jelen tanulmány mindkét módszert felhasználja, ezért két fő részre tagolható. Az első rész keresztmetszeti módszerrel a roma lokalitásokban élő nők termékenységre fókuszál, míg a második rész longitudinális perspektívájával a roma nők termékenységének generációs változásait jellemzi.

3. A termékenység keresztmetszeti elemzése

A Szlovákiában élő roma nők termékenységének keresztmetszeti vizsgálatát jelentősen megnehezíti a szükséges adatok hozzáférhetősége. A második világháború után a roma nemzetiséget nem ismerték el önálló nemzetiségként, ezért a romáknak a népszámlálások és más népmozgalmi statisztikai adatgyűjtések során más, elismert nemzetiségűeknek kellett feltüntetniük magukat. Ezért 1990-ig a roma nők termékenységével kapcsolatban keresztmetszeti vizsgálat nem alkalmazható. Annak ellenére, hogy 1991-től a gyermek születésekor szabadon választható a roma nemzetiség deklarálása, e lehetőséggel a feltételezett szlovákiai roma népességnek csak egy kis része él. Ennek a jelenségnek az az eredménye, hogy a szlovákiai roma népesség termékenységének intenzitásával és időzítésével kapcsolatban máig nem lehet releváns választ adni.

A helyi mikropopulációkra vonatkozó eredmények és a roma nők termékenységének alakulása alapján az 1970-es években néhányan megbecsülték a roma populáció teljes termékenységét. Kalibová (1991) prognózisa alapján a volt Csehszlovákia területén élő roma nők teljes termékenységének 1981 és 2000 között egy nőre számítva 4,3 gyermektől 3,1 gyermekre kellett csökkennie.² Szlovákia teljes roma népességére kiterjedő hasonló becslést készített a 21. század elején Mészáros és Vaňo (2004). Szlovákia egész roma népességére valamivel alacsonyabb szintű középtávú termékenységi prognózist dolgozott ki két évvel korábban Vaňo (2002), amely kiindulópontként azt feltételezte, hogy a roma nők teljes termékenysége egy nőre számítva 2,3 gyermek körül lehet.

Bár a teljes roma népesség demográfiai magatartását mutató adatok a Szlovákia teljes népességével való összehasonlításban nagy jelentőségűek, a reprodukció jellegének és alakulásának részletesebb megértése érdekében

² Vagyis ennyi gyermeket hoz egy nő átlagosan a világra termékeny életszakasza alatt. Itt és a továbbiakban a mutató ebben az értelemben fordul elő. (A Szerk. megjegyzése.)

feltétlenül szükséges az egyes roma közösségek közötti termékenységi magatartásbeli különbségek ismerete.

Már az 1970. és 1980. évi népszámlálási adatok is kimutatják, hogy Szlovákia roma népességének termékenysége nem egységes. Minden valószínűség szerint a termékenység a legjelentősebben azoknál a romáknál változott, akik viszonylag gyenge kapcsolatban álltak a roma népességgel, s akik gyakran hagyták el a vidéki településeket, és romák által kevésbé lakott területekre költöztek. Ide tartoznak azok is, akik aktív résztvevői voltak a munkaerőpiacnak, és magasabb iskolai végzettség megszerzésére törekedtek. Ezen változások hatására az érintett romák körében az életkörülmények mellett a teljes szociális, társadalmi és kulturális színvonal is változott. Becslések szerint ez az ún. integrált közösség Szlovákia teljes roma népességének közel 20%-át teszi ki. Tekintettel arra, hogy e személyek az esetek nagy részében nem élnek koncentráltan egy helyen a roma településeken belül, nagyon nehéz róluk adatot gyűjteni. Továbbá nehézséget jelent e személyek identifikációja, tekintettel arra, hogy környezetük nem mindig a roma etnikum tagjaiként azonosítja őket.

Az integráltan élő roma csoportok termékenysége Mészáros és Vaňo (2004) becslése alapján csaknem megegyezik Szlovákia teljes népességének termékenységével. Még az integráltan élő szlovákiai roma nők termékenységi intenzitásának csökkenéséről szóló becslés ellenére sem tételezhető fel azonban, hogy a 21. század elején termékenységük a szlovákiai átlaggal azonos szintet érte el. Tekintettel az integrált roma családokra jellemző gyermek-centrikus szemléletmód továbbélésére, az alacsonyabb iskolai végzettségre és a munkanélküliség nagyobb mértékére, feltételezhető, hogy a termékenység szintje egy nőre számítva 2,0–2,5 gyermek körül lehet.

Az ellentétes pólust azok a személyek képezik, akik a helyi többségi társadalomtól gyakran nemcsak szociálisan, de földrajzilag is elkülönülve élnek. A nem roma lakossággal való kölcsönös társadalmi kontaktusok mértékétől függően két fő csoportot különböztethetünk meg. Az elsőt azok az ún. szegregált romák alkotják, akik a nem roma közösséggel nagyon kevés kapcsolatban állnak, amit a térbeli elkülönültség is előidéz. Ezen kívül a társadalmi exklúzió mértéke is fontos szerepet játszik, ami éppen ezekben a lokalitásokban a legerősebb valamennyi közösség között. Általánosságban ezért feltételezhető, hogy éppen a szegregált roma lokalitások lakossága körében történt a legkisebb változás a termékenységet illetően. Hosszú távon ezt a csoportot tartják a leginkább különböző termékenységi magatartással rendelkezőnek, melyet bizonyos mértékig szokások és hagyományok is befolyásolnak. Mészáros és Vaňo (2004) e csoport termékenységét egy nőre számítva 4,6 gyermekre becsülte, amely hozzávetőlegesen megegyezik a szerző által Szlovákia romák által legsűrűbben lakott településeiben tapasztalt szinttel. Ezért feltételezhető, hogy a szegregáltan élő roma nők teljes termékenysége meghaladja az egy nőre jutó 4 gyermeket.

A szegregáltan és integráltan élő roma népesség közötti elképzelt mezsgyén található egy csoport, amelyet általánosságban mint szeparáltat jellemeznek (más helyütt félig integráltként, illetve részlegesen integráltként is jelölik őket). A társadalmi exklúzió mértéke esetükben kisebb. A demográfiai reprodukció szemszögéből feltételezhető, hogy a szeparált romák az integrált és a szegregált roma népesség között állnak. Ezzel összhangban feltehető, hogy e csoport nő tagjai körében fokozatos és tudatos termékenységgkorlátozás ment végbe, de ez a folyamat csak később és kisebb mértékben történt, mint az integrált romák esetében. Ezért e csoport termékenységét 3,0–3,5-re becslik.

Arra, hogy a roma népesség növekvő integrációjával változik a termékenység, főképp a helyi terepmunkákból származó adatok szolgáltatnak némi bizonyítékot. Például a Garassy (2009) által jegyzett kutatás alapján a Rimaszombat (szlovákul Rimavská Sobota) környéki szeparált roma közösségek teljes termékenysége az elmúlt évszázad 90-es éveiben átlagosan 3,1 gyermek/nő szinten mozgott. Hasonló eredményekről számoltak be a szepességi régió szeparált lokalitásaira vonatkozóan is a 2000–2004 közötti időszakban, ahol átlagosan egy reprodukzív korban lévő roma nőre nem egészen három gyermek jutott (lásd az 1. táblázatot). Havariová (2001) valamivel alacsonyabb szintről adott számot a Besztercebánya (Banská Bystrica) és Breznóbánya (Brezno) térségében végzett terepmunkája során, s Mészáros és Vaňo (2004) is hasonló eredményre jutott az olyan települések lakosságát tekintve, ahol alacsony az életszínvonal. Ezzel ellentétben az általam kiválasztott települések adatai, amelyekben a roma népesség aránya a legmagasabb, s amelyek túlnyomó többsége a szegregált roma lokalitások közé tartozik, arra utalnak, hogy a roma lakosság e típusánál a termékenység továbbra is nagyon magas szintet ér el. Az 1996–2009 közti években egy 15–49 éves kor közötti roma nőre átlagosan 4,2–4,8 gyermek jutott.

1. Roma lokalitásokban élő nők, Szlovákia különböző térségeiben élő roma nők és Szlovákia teljes népessége termékenységeinek összehasonlítása 1996 és 2009 között, ezer nőre jutó korszpecifikus termékenységi arányszámok és egy nőre jutó teljes termékenységi arányszám
Comparison of fertility of women living in Roma localities, Roma women in different regions of Slovakia and population of Slovakia in the years 1996–2009, age-specific fertility rates per 1000 women and TFR per one woman

Korcsoport (év)	Roma lokalitások 95+	Rimaszombat (Rimavská Sobota) környéki települések ¹	Besztercebánya és Breznóbánya térsége (Banská Bystrica, Brezno) ²	Szepességi térség (Spiš) ³	Szlovákia népessége
– 19	140,8	150,1	79,6	100,2	15,1
20 – 24	298,2	260,2	179,6	200,1	75,3
25 – 29	216,5	110,2	119,8	160,3	87,2
30 – 34	136,3	60,2	49,6	80,4	53,8
35 – 39	73,3	30,1	59,8	30,2	19,1
40 – 44	20,8	10,2	19,6	20,1	3,4
45+	2,0	0,1	0,0	0,2	0,1
Teljes termékenység	4,76	3,12	2,54	2,96	1,31

¹ 1990–1999 évek átlaga.

² 1999-es év.

³ 2000–2004 évek átlaga.

Forrás: Garassy (2000), Haviarová (2001), saját adatok, adatok csoportosítása és számítása a szerző által.

A Szlovákiában élő roma népesség (és annak egyes, az integráció mértékétől függő kirekesztettséggel küszködő csoportjai) termékenységi intenzitásának és időzítésének mélyebb keresztmetszeti elemzése a szükséges adatok hiánya miatt csak néhány, helyileg körülhatárolt népesség esetében lehetséges. E tanulmányhoz olyan településeket választottunk, amelyekben a „*Szlovákia roma közösségeinek atlasza*” (2004) szerint több, mint 95% azok aránya, akiket környezetük romának tekint.

Az elemzéshez kiválasztott roma lokalitások (95+) népességének termékenységi intenzitása Szlovákia össznépségének termékenységével összehasonlítva arányaiban véve lényegesen nagyobb volt. Mint a 2. táblázatban, s még inkább az I. ábrán látható, legnagyobb különbség a legfiatalabb (25 év alatti) korcsoportokban figyelhető meg. Szlovákia női lakosságának termékenysége 20 éves korig majdnem 90%-kal alacsonyabb volt, s a 20–24 éves korcsoportban is a roma termékenység több mint 70%-al volt magasabb. Ezek a különbsé-

gek a 90-es években még hangsúlyosabbá váltak a gyermekszülésnek a szlovákiai népesség körében jelentkező késleltetésével (leginkább az első szülés idejének kitolásával). A szegregált roma lokalitások női tagjai azonban továbbra is megőrzik a korai és egyben magas intenzitású gyermekvállalás modelljét. A legkisebb aránytalanságot a 25–29 évesek csoportjában figyelhetjük meg, tehát abban a korcsoportban, amelyben a szlovákiai nőknek az 1996–2009 közötti években a legmagasabb volt a termékenysége.

2. A roma lokalitásokban élő nők és a szlovákiai össznépesség termékenységének alapvető jellemzői 1996–2009 között

Basic characteristics of fertility of women living in Roma localities and population of Slovakia between 1996 and 2009

Mutató	Roma helységek 95+	Szlovákia Népessége
Teljes termékenység	4,76	1,31
A termékenysége aránya korcsoportonként ³		
–19	1,05	0,11
20–24	1,49	0,38
25–29	1,08	0,44
30+	1,15	0,38
Teljes termékenység születési sorrend szerint		
1.	1,11	0,59
2.	0,77	0,42
3. és további	2,89	0,30
A nők családi állapot szerinti teljes termékenysége		
Házas	2,01	1,02
Hajadon	2,75	0,29
Házasságon kívül született gyermekek aránya (%-ban)	60,9	22,3
Az anyák átlagéletkora a gyermekek születésénél (születési sorrend)		
1.	20,88	24,96
2.	21,67	27,67
3.	23,83	29,82
Együtt	25,55	27,13

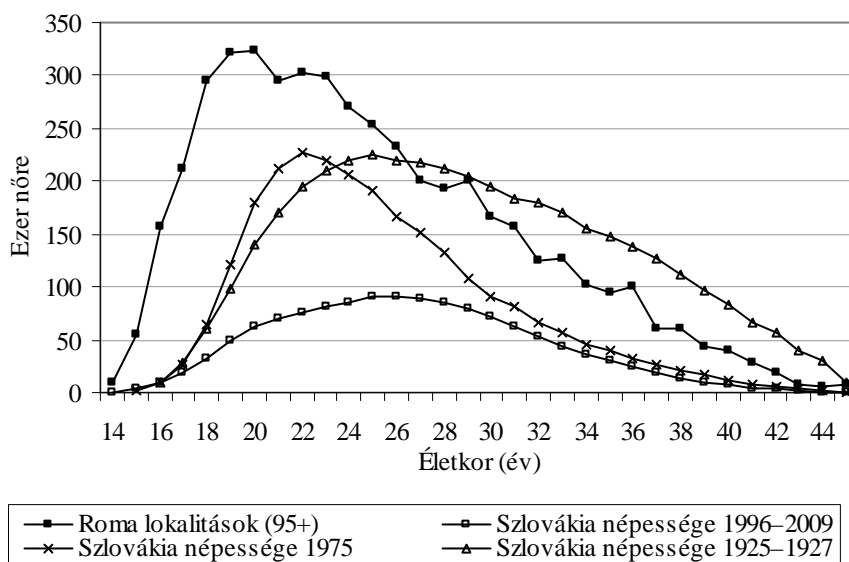
Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

³ Az 1. táblázat korszpecifikus arányszámait az mutatták, hogy egy megfelelő korcsoportbeli nő 1996 és 2009 között egy év alatt átlagosan hány gyermeket szült. Itt ellenben azt látjuk, hogy a fenti periódusban átlagosan a megfelelő korcsoportbeli nők összesen hány gyermeket szültek (az 1. tábla értékeinek ötszöröse). (A szerk. megjegyzése.)

A szülések eloszlása és a termékenységnek az anya életkora szerinti intenzitása jellemzi a teljes reprodukciós magatartást, és alapvető képet nyújt az egyes népelemek közti különbségekről. Mint az a roma lokalitások (95+) és a szlovákiai népesség összehasonlításából látható, az előbbieken élő nők csaknem minden megfigyelt évben sokkal hamarabb és magasabb intenzitással válnak anyákká. Bizonyos mértékig ehhez a modellhez közelítettek a 70-es évek második felében a szlovákiai nők. Ekkor még főképp az elmúlt politikai rendszerre jellemző specifikus körülményeket teremtő ún. kelet-európai reprodukciós modell volt érvényben, amelyet a korai gyermekvállalás és a termékenység viszonylag keskeny kor-intervallumba való koncentráltsága jellemzett. A roma lokalitásokban élő nők termékenysége azonban 20 éves korig még e változások ellenére is lényegesen magasabb volt, mint ugyanezen időszakban a szlovákiai nőké összességükben. Kimutatható, hogy hosszú távon éppen e korcsoportban koncentrálnak a termékenységi folyamat leglényegesebb különbségei a szlovákiai népesség és a roma lokalitások népessége között (és lényegében ez vonatkozik a teljes roma népességre is). Ebbe a képbe illik az is, hogy a szlovák nők termékenysége 20-as éveik második felében a legmagasabb, míg a roma helységekből származóké 20-25 éves koruk között. Tekintettel arra, hogy a teljes termékenység és a születési sorszám szerinti termékenység szintje az 1920-as évekből Szlovákia össznépe és a roma lokalitások lakossága esetében szinte megegyezett, a differenciációs folyamatban legfőbb szerepe az időzítésnek volt. A roma lokalitások női tagjai korábban váltak szülővé és hamarabb fejezték be reprodukciós pályájukat a múltban és a jelenben is.

A roma lokalitásokban élő nők kor szerinti termékenységi intenzitása specifikus és valószínűleg egyedülálló képet mutat, amelynek fő jellegetessége a reprodukciós korszak első felében jelentkező extrém szülési gyakoriság. Ezzel ellentétben 30 éves kor fölött a termékenység intenzitása a roma lokalitásokban jelentősen alacsonyabb, mint a 20-as években volt Szlovákia össznépe esetében.

Annak oka, hogy miért válnak a roma nők nagyon korán anyává, többértű. Az elmúlt évszázad 20-as éveiben a szlovákiai népességgel összehasonlítva a különbségek fő oka a termékenység struktúrája volt. A szlovákiai nők ebben az időszakban főképp házasságkötés után vállaltak gyermeket. A házasságon kívül született gyermekek aránya ebben az időszakban 6–8% volt (Šprocha – Tišliar 2008). A kor szerinti teljes termékenység ezért a házasságkötések intenzitásától és főképp időzítésétől függött. A roma lokalitások női tagjai esetében azonban megfigyelhető, hogy a teljes termékenységet, illetve az összes gyermekszám nagy részét házasságon kívüli szülések teszik ki (2. táblázat). Tekintettel arra, hogy e népesség gyermekeinek 50–60%-a házasságon kívül születik, a házasságkötés és a termékenység közti összefüggés meglehetősen gyenge.

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

I. A roma lokalitások (95+) és az 1925–1927 és 1996–2009 közötti Szlovákia női népessége termékenységének összehasonlítása
Comparison of fertility of women in Roma localities and women of Slovakia in the years 1925–1927 and 1996–2009

Ha a roma lokalitásokban élő nők termékenységét Szlovákia teljes női népességével hasonlítjuk össze, a fiatalabb korcsoportokban előtérbe kerül néhány további különbség. Mindenekelőtt azt kell figyelembe venni, hogy a roma nők részvétele az általános iskola utáni továbbtanulásban nagyon csekély. Márpedig az 1990-es években és a 21. század elején a szlovákiai nők körében a közép- és felsőfokú intézményekben való továbbtanulás a gyermekvállalás időzítésének egyik legerősebb meghatározó tényezője (Šprocha – Potančoková 2010).

A korai szülővé válás valószínűleg a nőknek a roma lokalitások társadalmán belüli helyzetével, továbbá az aktív szexuális élet kezdetével, a szülővé válás melletti alternatív lehetőségek összességével is összefügg, csakúgy, mint a fogamzásgátlás rendelkezésre álló hatékony lehetőségeivel. Azt a kérdést is fontolóra kell azonban vennünk, hogy a tizenéves lányok terhessége és szülővé válása az adott roma lokalitások társadalmában mennyire számít problematikus jelenségnek, illetve azt is mérlegelnünk kell, hogy a korai anyaság nem számít-e körükben széles körben elfogadott jelenségnek. Ezzel áll összhangban az ún.

„bizonytalanság redukciója” elmélet is, amely feltételezi, hogy minden egyén fő törekvése a bizonytalanság csökkentése. Eszerint az egyén döntési helyzetben olyan alternatívát választ, amelyről azt hiszi, hogy következtében képes lesz az események további alakulásának befolyásolására (Friedman – Hechter – Kanazawa 1994). A szerzők szerint a nagyon fiatal és gyakran egyedülálló nők anyává válása fontos stratégiai lépés, melynek célja a jövőjükkel kapcsolatos bizonytalanság leküzdése. A szülői mintán és a gyermekek korai szülővé válásának csöndes elfogadásán kívül jelentős hatása van a kortárs-csoportoknak is. Éppen az a helyzet, hogy az egyén napi kapcsolataiban igen kevés olyan ismerőssel találkozik, akik alternatív életmódot választottak, eredményezi végezetül a másféle lehetőségekről való lemondást, illetve erősíti meg azt a meggyőződést, hogy „... ez így helyes, ennek így kell lennie.”

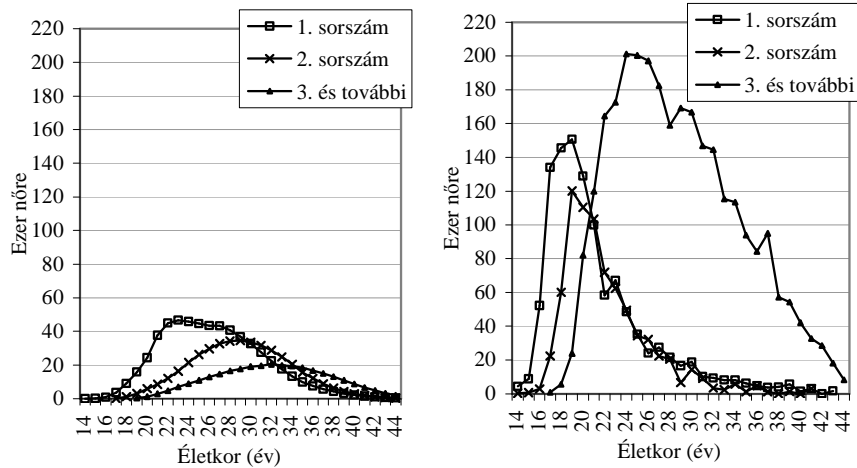
Ezzel ellentétben főképp a roma lokalitásokban élő 30 évesnél idősebb nők esetében figyelhetünk meg stabil termékenységsökkenést, amely továbbra is erősebb, mint Szlovákia jelenlegi össznépessége körében, jóllehet a 25–30 éves korcsoporttal összehasonlítva már alacsonyabb szintet ért el. A Szlovákia két világháború közötti népességével való összehasonlítás során tudatosítanunk kell, hogy a demográfiai átmenetnek megfelelően ekkor jelentős változás történt a termékenységben. A teljes termékenység intenzitását és a frekvenciagörbék alakulását figyelve a roma lokalitások népességén belül is felfedezhetjük a családnagyság tudatos korlátozására irányuló törekvést a magasabb korcsoportokban. Éppen az idősebb roma nők esetében néhány kutatás (lásd például Žultáková 2006 és 2007) bizonyítja a termékenység szabályozását, néhány megbízható fogamzásgátló módszer alkalmazását (főképp a méhen belül elhelyezett fogamzásgátló eszközöket). A terhességmegszakítások elemzéséből (Šprocha – Potančoková 2008) az is kiderül, hogy a gyermekszám korlátozásának fontos eszközévé válik a művi terhességmegszakítás. A teljes befejezett termékenységre jelentős hatással van a roma nők kedvezőtlen egészségi állapota és reprodukciós egészsége, s ezekkel összefüggésben a terhességek spontán vetéléssel, illetve halvaszületéssel történő megszakadása is (Šprocha – Potančoková 2008). Ezért valószínűleg a terhesség tudatos szabályozása és a biológiai tényezők hatásának kombinációja hat szignifikánsan a roma lokalitások 30 éven felüli női népességének termékenységi intenzitására.

3.1 Termékenység a gyermekek születési sorrendje alapján

Szlovákia és a roma lokalitások népességének demográfiai reprodukciója közötti fő különbség a fiatalabb korban szült gyermekek születési intenzitása, és ezzel összefüggésben a nők gyermekeik száma szerinti megoszlása. A roma lokalitásokban napjainkban legfeljebb a tudatos termékenységsökkentés kezdetéről beszélhetünk, míg Szlovákia teljes népességének körében a demográfiai

ai átmenet már az 50-es években befejeződött. Emellett az elmúlt politikai rendszer idején olyan specifikus termékenységi minta alakult ki, melynek egyik fő jellemvonása a kétgyermekes családmódel volt. 1989 után további dinamikus változások mentek végbe a termékenységben, melyek eredménye nagy valószínűség szerint a gyermektelen nők számának lassú növekedése és az egy gyermeket nevelő nők nagyobb részaránya a népességben (Potančoková 2009).

Mindezek következménye, hogy az 1996–2009 közötti években főképp elsőszülött gyermekek születtek Szlovákiában, akik az összes született gyermek 46%-át tették ki. Ebben az időszakban a megszületett gyermekek több mint 3/4-e gyermektelen vagy egygyermekes anyától származott. A roma lokalitásokban ugyanezen időszakban az elsőszülött gyermekek az összes élve született gyermek 26%-át jelentették csak, a másodszülöttek esetében pedig ez az arány nem egész 20%. A szülések biológiai sorrend szerinti eltérő struktúrája mindenképp a roma nők eltérő összetételének az eredménye, melynek oka főképp a paritás szerinti termékenység intenzitásának különbsége. A termékenységi intenzitás születési sorszám szerinti alakulásának leggyakrabban használt mutatója a teljes termékenység, melyet a született gyermekek biológiai sorrendje szerint számítanak ki. Mint a II. és III. ábrán is látjuk, lényegében az összes születési sorrend esetében a roma lokalitásokban élő nők termékenysége lényegesen magasabb volt, mint Szlovákia népessége esetében. Életkor és sorrend szerinti összetétel alapján a roma lokalitások az 1920-as évek második felének szlovákiai mutatóihoz hasonlíthatók. Az egyedüli különbség a maximális értékek időzítésének kezdetében volt, amiről már fentebb szölvünk. A legnagyobb különbséget a roma lokalitások és Szlovákia népessége között az 1996–2009 közti években leginkább a harmadik és magasabb sorrendű szülések esetében tapasztalunk, ahol általában egy roma nő változatlan termékenység esetén reprodukív korban átlagosan 2,4–2,9 gyermeket hoz világra. A szlovákiai nők esetében ez megközelítőleg csak 0,3 gyermek lenne. Mindezt alátámasztja az a tény is, hogy a roma lokalitásokban csak az 5. sorszámú gyermekeknél volt a teljes termékenység 0,5 vagy több, míg ez a szint Szlovákia népességénél csak az első szülések esetében mondható el (0,59 gyermek).

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

*II. A szlovákiai és a roma lokalitásokban (95+) élő nők termékenysége
1996 és 2009 között a gyermek születési sorrendje alapján
Fertility rate of women in Slovakia and women in Roma localities (95+)
in the years 1996–2006 according to the birth order of the child*

3.2 Termékenység családi állapot szerint

Családi állapot szerint a hajadon nők termékenysége jelenti a legfontosabb különbséget a szlovákiai és a roma lokalitások népességének reprodukciós magatartásában. A nem házas termékenység magas intenzitása, s ezzel összefüggésben a házasságon kívül született gyermekek magas aránya a roma népesség gyakran emlegetett termékenységi jellegzetessége. A hozzáférhető adatok alapján azonban ezen állítások igazságtartamát nem tudjuk Szlovákia egész roma népességére nézve vizsgálni. Ezzel szemben részleges eredmények azt mutatják, hogy több lokális szubpopulációban, ahol magas a romák aránya, illetve magas azon népességé, mely magát roma nemzetiségűnek vallja, elterjedtebb a házasságon kívüli gyermekszülés. Mészáros és Vaňo (2004) becslése alapján a szlovákiai romák körében megközelítőleg 37% a házasságon kívül született gyermekek aránya, azonban ez az arány az integráció fokától függ. Az integrált romák esetében a szerzők a házasságon kívüli szülések arányát 19%-ra becsülik, miközben a nem integrált közösségekben ez az arány 39%.⁴ Ebből a szempontból érdekes a roma nemzetiségű anyák gyermekeiről szóló adat is: az

⁴ Érdekes, hogy a részlegesen integrált csoportokkal kapcsolatban a szerzők már azt feltételezték, hogy a gyermekek 44%-a házasságon kívül születik.

1996–2009 közötti években 53% volt azon gyermekek aránya, akiknek hajadon volt az édesanyja és a gyermek születésekor roma nemzetiségűnek vallotta magát. A roma lokalitások esetében szintén magas a házasságon kívüli gyermekszülések aránya: megközelíti a 61%-ot.

Érdekes megfigyelni a házasságon kívüli gyermekek arányát az anya legmagasabb iskolai végzettségének tükrében. Tekintettel az általánosságban alacsony iskolai végzettségre, a roma lokalitások női népessége körében csak két alapszintű iskolai végzettséget vizsgáltam: az általános (beleértve a nem befejezett) és magasabb iskolai végzettséget (utóbbi esetében a nem befejezett középiskolai, a befejezett középiskolai, főiskolai, illetve egyetemi végzettségűeket is). A 3. táblázatból láthatjuk, hogy minden vizsgált népesség körében alacsonyabb volt a házasságon kívül született gyermekek aránya azon nők esetében, akik a szüléskor azt vallották, hogy általános iskolánál magasabb végzettségük van. Úgy tűnik, hogy az iskolai végzettség nemcsak a termékenység teljes intenzitásában játszik szerepet (lásd alább), hanem megmutatkozik annak jellegében a legitimitás szemszögéből is. A műveltebb nők alacsonyabb termékenysége mellett szerepet játszott a párkapcsolati együttélés formája is. A házasságkötések elemzése és a lakosság családi állapot szerinti összetétele azt mutatja, hogy azok a roma lokalitásokban élő nők, akik magasabb iskolai végzettséggel rendelkeztek, valamivel gyakrabban éltek törvényes házasságban. Hasonló jelenség figyelhető meg összszlovákiai szinten is, hiszen a nem házas termékenység főképp az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező nőkre jellemző. Ennek oka, hogy miért inkább az alacsony kulturális tőkével rendelkező nők szülnék házasságon kívül⁵, sokrétű. Potančoková (2007) szerint ösztönzést jelenthetnek a szociális juttatások, az anyasági juttatások, kedvezmények, továbbá az egyedülálló nők számára biztosított hosszabb szülési szabadság (37 hét). Ezen kívül Hamplová és Řeháková (2006) arra hívják fel a figyelmet, hogy a kevésbé művelt nőknek – összefüggésben a műveltségi homogámiával – kevésbé művelt partnerei vannak, akik munkaerő-piaci helyzete rendkívül bizonytalan, bevételük alacsony és rendszertelen, esetenként hosszútávon állandó lakhelyüktől távol dolgoznak. Az ilyen partner nem nyújt elég ösztönzést a nők számára a házasság megkötéséhez, még teherbeesés után sem.

A roma lokalitások női népessége esetében a házasságon kívül született gyermekek magas aránya az összességében magas intenzitású hajadon női termékenységgel és az elterjedt és elfogadott, főképp fiatalabb korcsoportokban megjelenő, különböző párkapcsolati formákkal magyarázható. A házasságkötés nélküli együttélést több aspektusban, főképp a szegregált és részlegesen szeparált roma lokalitásokban még mindig nagymértékben más értékek és normák igazgatják, amelyek helyi kulturális szokásokon, hagyományokon alapulnak. Termékenység szempontjából a fiatalok élettársi kapcsolatai nemcsak a partne-

⁵ Az általános iskolai végzettséggel rendelkező nők gyermekeinek több mint 60%-a házasságon kívül születik.

rek párkapcsolatának házasságkötés előtti tesztelésére szolgálnak (ún. házasságkötés előtti együttélés), hanem a termékenységi szándékok megvalósíthatóságának kipróbálására is, s így a hagyományosan értelmezett házassági köteleknek alternatíváját jelenthetik (lásd alább). Más oldalról vizsgálva a roma lokalitásokban a korai anyává válás azt jelenti, hogy a házasságon kívül született gyermekek bizonyos része olyan nőktől származik, akik fiatal életkoruk miatt még nem köthetnek házasságot, illetve ehhez bírósági határozatra van szükségük.⁶ Ezen a házasságkötést szabályozó rendeleten kívül létezik néhány adminisztratív eljárás, melyet a roma lokalitások népessége főleg bürokratikus akadállyal tekint. Feltételezhetjük, hogy a házasságkötés nélküli együttélés az esetek többségében meghonosodott kulturális mintákon és tradíciókon alapul, amelyek a helyi népesség szemében éppúgy legitimálják a párkapcsolat minden funkcióját (beleértve a reprodukciót is), mint a jogilag elfogadott házasságkötések esetében.

A roma lokalitások női népességét befolyásolhatja továbbá az a tényező is, hogy gyakran az ő szülei is hajadonként váltak szülővé, s hasonlóan viselkednek korcsoportjuk tagjai is. A korai gyermekvállalás iránt tanúsított magas szintű tolerancia, a kulturális tradíciók és értékrendek hatása és az alternatív stratégiai lehetőségek hiánya ebből a szempontból jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy a roma lokalitások női népessége eltérő reprodukciós viselkedést mutat.

3. *A házasságon kívül született gyermekek aránya (%) a roma lokalitásokban, Szlovákia népességének körében és azon nők körében, akik szüléskor roma nemzetiségűnek vallották magukat, 1996–2009*

Proportion of children (%) born out of wedlock in Roma localities (95+), in the population of Slovakia and among women, who declared themselves Roma at childbirth, 1996–2009

Iskolai végzettség	Roma lokalitások (95+)	Roma nemzetiségű nők	Szlovákia népessége
Általános (vagy kevesebb)	62,5	54,0	56,3
Magasabb, mint általános	45,2	31,0	14,1
Együtt	61,0	52,5	22,3

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

A szlovákiai, illetve roma házas és nem házas (főképp hajadon) nők termékenysége közti jelentős eltéréseket a III. ábra szemlélteti, melyben az anya

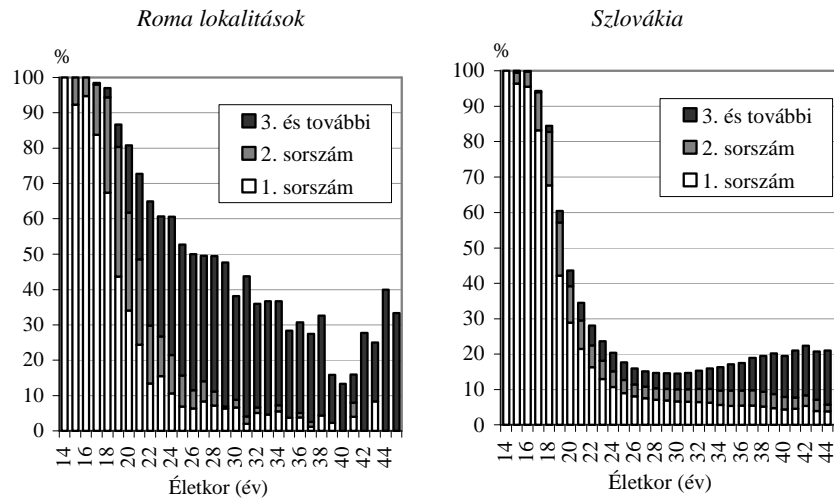
⁶ A 36/2005. évi családköről szóló törvény alapján kiskorú személy nem köthet házasságot. A 16 évesnél idősebb egyének esetében a bíróság kivételt tehet abban az esetben, ha ez a házasság céljával megegyezik.

életkora és a szülés sorrendje alapján számolva a házasságon kívül született gyermekek arányát találjuk.

Mindenekelőtt a roma lokalitások női népessége körében majdnem minden korcsoportban a házasságon kívül született gyermekek magasabb arányát igazolhatjuk. Bizonyos kivételt képez a 35 éves kor fölötti és a legfiatalabb, 15 évesnél fiatalabb korcsoport.⁷ Ezekről a korcsoportokról eltekintve egyértelműen tapasztalható a roma lokalitások egyértelműen magasabb házasságon kívüli termékenysége, amely nemcsak a házasságon kívüli elsőszülött gyermekek arányán látható, hanem főképp a másod-, de mindenekelőtt a harmadszülött és további gyermekek arányából következtethető. Amíg Szlovákia népessége körében a házasságon kívül született gyermekek csak a tizenéves anyák esetében voltak többségben (a 19. életév kivételével), a roma lokalitások női népességénél a házasságon kívül született gyermekek aránya az anya 26 éves koráig meghaladta az 50%-ot az összes született gyermek között. Ezen kívül a III. ábra azt is megmutatja, hogy ezen belül a harmadszülött és a további gyermekek voltak jelentős többségben, akik a 21–32 éves női korcsoport által szült összes gyermeknek megközelítőleg 30–41%-át képezték.

Feltételezhetjük, hogy minél szegregáltabb egy lokalitás, annál később történik házasságkötés szempontjából változás a termékenység jellegében. Ennek eredménye nemcsak az a jelenség, hogy a házasságon kívül született gyermekek aránya Szlovákia népességével összehasonlítva sokkal magasabb, hanem gyakrabban fordul elő ez a harmadszülött és további gyermekek esetében is. A házasságon kívüli gyermekszülés a roma lokalitások női népességének viszonylag jelentős csoportjában lényegében teljes életre szóló termékenységi stratégiává vált.

⁷ A 15 éves kor alatti hajadon nőkről szóló szlovákiai statisztikákat valószínűleg nagymértékben befolyásolja a szegregált roma településeken élő nők termékenysége, ezért a rájuk vonatkozó eredmények lényegében azonosak a roma lokalitások (95+) női népességében tapasztaltakkal. Ehhez hasonlóan a későbbi életkorokban is feltételezhetjük, hogy a házasságon kívül született gyermekek arányát nagymértékben befolyásolja azon nők termékenysége, akik alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek, és szegregált roma lokalitásokban élnek, ami miatt a többségi és a roma népesség közti tényleges különbségek kissé torzulnak.

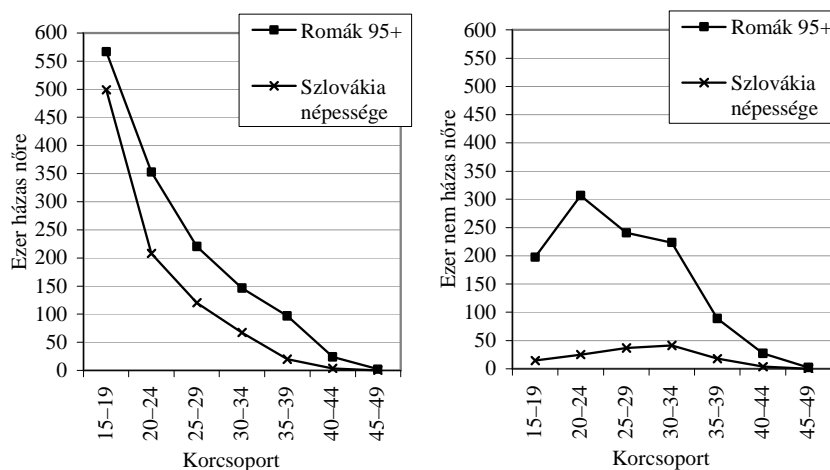

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

III. A házasságon kívül született gyermekek aránya az anya életkora és a szülés sorszáma szerint a roma lokalitásokban (95+) és Szlovákiában 1996 és 2009 között

Proportion of children born out of wedlock by the age of the mother and birth order in Roma localities (95+) and in Slovakia in the years 1996–2009

Szlovákia és a roma lokalitások népessége közötti termékenységi különbséget a legitimitás szempontjából a házas és hajadon nők termékenységének lefolyása, főképp annak teljes intenzitása mutatja. Amíg Szlovákiában az 1996–2009 közti években a hajadon nők termékenysége a teljes termékenységen belül 22% volt, addig a roma lokalitások esetében ez az arány megközelítette az 58%-ot. Mint a IV. ábra szemlélteti, a roma lokalitások házas és hajadon női népessége körében minden korcsoportban magasabb volt a termékenység szintje, főképp a házasságon kívüli termékenység esetében voltak a különbségek nagyon hangsúlyosak. Ennek eredményeképpen, amíg Szlovákiában a meglévő termékenységi viszonyok fennmaradása mellett egy hajadon nőnek megközelítőleg 0,3 gyermeke születne, addig a roma lokalitásokban ez majdnem 2,8 gyermek lenne.

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

IV. A házas és nem házas nők termékenységi intenzitása a roma lokalitásokban és Szlovákiában 1996 és 2009 között

Intensity of fertility of married and single women in Roma localities and in Slovakia in the years 1996–2009

3.3 A gyermekszülés időzítése

Az anyává és szülővé válás időzítésének különbsége a szegregált és szeparált roma lokalitások, illetve Szlovákia népessége között az egyik legjelentősebb és nagyon gyakran vitatott téma. A Szlovákia roma közösségeinek szexuális és reprodukciós magatartásáról szóló kutatás (Filadelfiová – Mesochořitisová 2005) eredményei is tanúskodnak arról, hogy a korai szülővé válás sok tekintetben olyan magatartást jelent, amelyet a helyi társadalmi normák és eszményképek támogatnak. A roma fiatalság (fiúk és lányok) és szülei szerint az első gyermek születésére legalkalmasabbnak tartott életkor átlagosan 22,2–22,5 év között van a nők, és 24,0–24,7 év között a férfiak számára. A szlovákiai teljes népesség körében ezek az értékek a nők esetében megközelítőleg három, a férfiaknál pedig négy évvel későbbre tolnódnak (Filadelfiová 2009). Az UNDP (2002) által végzett kutatás eredményei azonban azt mutatják, hogy a szülővé válás ideális életkora a roma nők esetében még korábbi életkorra tehető. Az első gyermek megszületésére a 19,5 éves életkort tartották ideálisnak a Szlováki-

ában megkérdezett roma válaszadók⁸. Hasonlóan alacsony életkort jelöltek meg a romák Bulgáriában (19,4 év), Romániában (19 év), Magyarországon és Csehországban (mindkét helyen 20,9 év). Az anya első szüléskori átlagos életkoráról szóló adatok a roma lokalitásokban és a nagyon alacsony életszínvonalú közösségekben valamilyen mértékben megfelelnek a korai szülővé válásról szóló elképzeléseknek (Mészáros és Vaňo 2004). 1996 és 2009 között az első gyermek születésekor mért átlagos életkor a roma lokalitásokban 20,9 év körül mozgott. A roma településeken élő, első gyermeküket szülő nők között az alsó életkori decilis 15,4 év volt, míg ez Szlovákiában átlagosan 18,1 éves korban volt. A roma lokalitásokban élő nők fele 18,5 éves koráig már megszülte első gyermekét (lásd a 4. táblázatot). Szlovákiában az életkori medián az elsősülöttek esetében ugyanezen időszakban 23,5 év körül mozgott.

4. A termékenység időzítésének alapvető jellemzői a roma lokalitásokban élő nők és Szlovákia népessége körében (1996–2009)
Basic characteristics of timing of fertility among women in Roma localities and in the population of Slovakia in the years between 1996–2009

Mutató	Roma lokalitások (95+)	Szlovákia népessége
	Összes szülés	
Átlagéletkor a szüléskor	25,55	27,13
Megvalósult termékenység %		
10%	17,15	19,26
25%	19,44	22,05
50%	23,42	25,79
75%	28,78	29,75
90%	33,92	33,52
Interdecilis terjedelem	16,78	14,26
	Első szülések	
Átlagéletkor az első szüléskor	20,88	24,96
Elsősülött megvalósult termékenység %		
10%	15,36	18,14
25%	17,68	20,23
50%	18,47	23,48
75%	21,74	27,10
90%	26,59	30,50
Interdecilis terjedelem	11,23	12,36

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

⁸ A válaszadók minden országban azonos kérdésre válaszoltak: „Milyen életkorban gondolja, hogy a lányának gyermeke kellene, hogy szülessen?”

A roma lokalitások női népessége egyfelől korábban vált anyává, másfelől azonban, mint azt a felső decilis mutatja, termékenységüket a szlovákiai nőkkel nagyjából egyidőben fejezték be. A szélesebb interdecilis terjedelem a roma lokalitások női népessége körében (megközelítőleg 16,7, illetve 16,8 év) ezért mindenekelőtt a reprodukció korábbi elkezdésének eredménye. A szülés átlagos életkora az 1996–2009 közti években a roma lokalitásokban 25,6 év, míg Szlovákia népességének körében 27,1 év körül mozgott.

A szülések közötti intervallumok fontos információval szolgálnak a szülések időzítéséről. Értékük szorosan összefügg a termékenység sorrend és időzítés szerinti intenzitásával. A szülések közti intervallumok értéke ezért megfelelő mutatóként szolgál nemcsak a szülési sorrend és szóródás megfigyelésére, hanem a vizsgált népesség termékenységi karakterének indikátoraként is használható.

A roma lokalitások női népessége körében az 1996–2009 közti években a szülések közti intervallum (családi állapotra való tekintet nélkül) átlagosan 30,6 hónap volt. A házas nők esetében ez megközelítőleg 35 hónapot, míg a hajadonok körében alig több mint 28 hónapot tett ki. Az előző és a következő gyermekek születése között eltelt idő a roma lokalitásokban azonban mindkét esetben rövidebb volt, mint Szlovákia népessége körében. A magasabb szintű termékenységnek éppen az egyes szülések közti rövidebb intervallumok a soron következő fontos meghatározó tényezői. Elméleti síkon az interdecilis terjedelem különbsége, amely a roma lokalitások és Szlovákia népessége között megközelítőleg 30 hónap volt, az anyává válás időzítésének kiegyenlítése, valamint az intenzitás és szülések közti intervallumok megtartása mellett a teljes termékenység 1 gyermekkel való csökkenését jelentené. Ebben az esetben a megmaradó különbség (a termékenység teljes intenzitásában 2,0–2,5 gyermek egy nőre számítva) a szülések közti rövidebb intervallumok eredménye.

4. A termékenység longitudinális vizsgálata

A roma nők, illetve a roma lokalitásokban élő nők termékenységének keresztmetszeti mutatói lényegében egy hipotetikus női kohorsz termékenységi intenzitását és időzítését mérik, amely összesen 35 olyan valós generációból áll, amelyek a vizsgált időszakban (leggyakrabban egy adott naptári évben) realizálták termékenységüket. Ezen generációk termékenység-története különbözhet egymástól, hiszen a vizsgált időben a bennük érintettek életciklusuk és családi ciklusuk különböző fázisában vannak. Ezért az eredmények azt mutatják, hogy a hipotetikus női kohorsz az adott időszakban a valós kohorszokétól különböző szülési valószínűségekkel jellemezhető.

A teljes keresztmetszeti termékenység a termékenység intenzitásának és időzítésének függvénye (Sardon 1990). Azt fejezi ki, hogy változatlan korszeci-

fikus termékenység mellett átlagosan hány gyermeket szülne egy nő életének propagatív szakaszában. Ha az egyes generációk termékenységi viselkedésében változás történik, akkor a teljes keresztmetszeti termékenység értékei jelentősen változhatnak. Ezért fontos olyan elemzés készítése, amely generációs adatokon alapul.

A befejezett termékenység mint a generációs elemzés alapmutatója az egy bizonyos generációhoz tartozó nők propagatív korban ténylegesen megszült gyermekeinek számát fejezi ki. Ennek értéke nem függ az időzítés hatásától, azt egyedül a termékenység intenzitása határozza meg. A keresztmetszeti mutatókkal összehasonlítva a generációs mutatók sokkal stabilabbak, és csak abban az esetben változnak, ha jelentős és hosszú távú módosulás történik a termékenységi magatartásban.

A befejezett termékenység alkalmazásának egyedüli hátránya az adatokhoz való hozzáférés, mert az egy nőre jutó tényleges átlagos gyerekszámot csak akkor lehet kiszámítani, amikor az adott generáció már túljutott termékeny életszakaszán.

Az olyan összetett probléma megoldása, mint amilyen a roma nők termékenységének generációs elemzése, a mutatók kialakítása, több forrásból származó adatok felhasználását tette szükségessé. Egyfelől ezek főképp az 1970., 1980. és 2001. évi népszámlálási adatok voltak, amelyek lehetővé tették a romák, illetve magukat roma nemzetiségűnek vallók alapvető generációs jellegzetességeinek kiszámítását. A másik csoportba az UNDP (2005) vizsgálatából származó adatokat sorolhatjuk, amelyek segítségével lokális szinten bizonyos mértékig meghatározhatóvá váltak a befejezett termékenység és gyermektelenség különbségei a különböző mértékben szegregált roma csoportok körében is.

A forrásokról szólva fontos egy rövid megjegyzést tenni a felhasznált adatok jellegéről is. Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy az egyes népszámlálások során jelentősen különbözött a roma lakosságról szóló adatok konstruálásának módja. Az 1970. és 1980. évi népszámlálásoknál a cigány népességhez tartozást egy másik személy (leggyakrabban a kérdezőbiztos) ítélte meg előre meghatározott jegyek alapján (főképp antropológiai típus, életmód és lakóhely, nyelvhasználat stb. alapján, a nemzeti bizottságok listái szerint). Amint arról már szóltunk, az egyénnek, még ha romának (illetve cigánynak) érezte is magát, nem volt lehetősége deklarálni ezt a hovatartozását, hiszen az önálló roma (illetve cigány) nemzetiséget az állam nem ismerte el. A 2001. évi népszámlálás már lehetővé tette a roma nemzetiség szabad választását. Ezt a lehetőséget csak kevesebb, mint 90 ezer ember használta ki, ami a szlovákiai romák becsült számának nagyjából negyed része lehet. E hiány ellenére is úgy tűnik, hogy az így nyert adatmennyiség elég lehet ahhoz, hogy viszonylag megbízhatóan reprezentálja a teljes roma népesség struktúráját. A 2001. évi népszámlálás idején magukat roma nemzetiségűnek vallók – tekintettel a népszámlálás módjára – bizonyos mértékig egy lényegében véletlenszerű statisztikai mintavételt jelent-

hetnek, megfelelve az adott nemzetiségű össznépeesség struktúrájának (Finková 2000). Közvetetten ezt igazolják a befejezett termékenyséjük szintjéről szóló adatok is. Az 1920-as, 30-as és részben 40-es évek elején született roma nők befejezett termékenysége, (vagyis azoké, akik az 1980. évi népszámlálás idején már túljutottak termékeny életszakaszukon, illetve ennek végén voltak), nagy mértékben megegyezik ugyanezeknek a korcsoportoknak a 2001. évi népszámlálás alapján számított értékeivel. Ezzel összhangban feltételezhető, hogy a befejezett termékenység szintje e fiatalabb generációkban is nagyjából azonos lenne, tehát e nők termékenységi intenzitása bizonyos mértékig reprezentálná a teljes roma népességet. Ezért mindkét népszámlálást felhasználjuk a befejezett termékenység alakulásának elemzésére. Az 1940-ben és korábban született nők esetében az 1980. évi népszámlálás adatait használtuk, az 1940 után született nők esetében pedig a 2001. évi népszámlálási adatokat vettük alapul.⁹

Az UNDP (2005) felmérése a megszületett gyermekek számáról, azok koráról és születési évéről is próbált információt szerezni. Ezek az információk az integráció foka szerint három roma csoportról is tájékoztatnak, ami ebben a körben is lehetővé teszi a számításokat és a generációs termékenység jellegzetességeinek következetes vizsgálatát. Fel kell azonban hívnunk a figyelmet arra, hogy az adatok egy korlátozott méretű, mikrolokális mintából származnak, ezért az eredményeket nem lehet automatikusan általánosítani a teljes roma népességre. A fő előny, hogy össze tudjuk hasonlítani a befejezett termékenységet, annak struktúráját, a gyermektelenség mértékét a különböző környezetből származó roma nők körében. Ennek alapján tudjuk részlegesen megerősíteni (vagy elvetni) azt a feltételezést, amelyet a termékenység keresztmetszeti adatai alapján mondtunk ki a roma nők termékenysége és a növekvő mértékű integráció összefüggéséről.

4.1 A roma nők befejezett termékenysége

Az 1970. és 1980. évi népszámlálási adatok bizonyos hiányosságok és a feltételezett enyhe alulbecslés ellenére is a legjelentősebb és részlegesen megbízható adatforrást képeznek a roma népességről, annak struktúrájáról és termékenységről (Srb 1984; Kučera 1984). Éppen az e népszámlásokból származó termékenységi adatoknak köszönhetően igazolta valószínűleg elsőként Srb a csehszlovákiai roma nők termékenységi folyamatában zajló változásokat (1984, 1988).

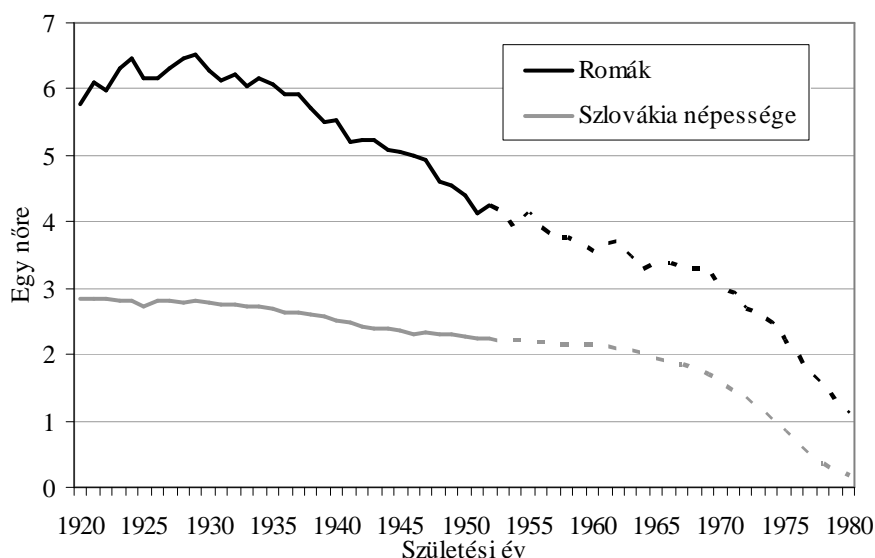
⁹ Vagyis a 2001-es befejezett roma termékenység (azoké, akik magukat minősítették így) nagymértékben megfelel a korábbi külső minősítés alapján romának számító generációk befejezett termékenységével, és így magyarázható az a különben igen erős állítás, miszerint a 2001-es roma populáció termékenysége megfelel az „összroma” populáció termékenységének (a Szerk. megjegyzése).

Egy az adatfelvétel idején házas roma nő összesen megszületett gyermekeinek száma a termékeny időszak végén (45–49 éves korában), 1980-ban megközelítőleg 9%-kal volt alacsonyabb 1970-hez viszonyítva. Az összes korcsoport-hoz tartozó házas roma nő termékenysége összességében majdnem 19%-kal volt alacsonyabb. A termékenység csökkenésére a legfiatalabb nőkn kívül minden korcsoport esetében felfigyeltek. A termékenység intenzitásában mért legjelentősebb csökkenést a 30–39 éves korcsoportban jegyezték fel.

A termékenységi magatartásban bekövetkezett változásra utal a házas, magasabb gyermekszámmal (5 vagy több gyermekkel) rendelkező nők arányának kismértékű csökkenése. Az 1980. évi népszámlálásban a korábbi népszámláláshoz viszonyítva legnagyobb csökkenést a fiatalabb (25–40 éves) nők körében mértek. Ezért feltételezhetjük, hogy a termékenység korlátozása, a magasabb sorszámú gyermekek szülésének elutasítása a 70-es években kezdődött a szlovákiai roma népesség körében, főképp a fiatalabb korcsoportokban, tehát a 2. világháború után született generációkban. E két népszámlálásból származó eredmények rámutattak arra is, hogy a roma nők körében mért termékenységszökkenés a cseh országrészben és városi környezetben volt erőteljesebb.

Az 1980. és 2001. évi népszámlálási eredmények összehasonlítása a termékeny kort befejező nőkre jutó átlagos gyermekszám további csökkenését mutatja. Bebizonyosodott, hogy a roma nők befejezett termékenysége általánosságban csökkenő tendenciát mutat generációs összehasonlításban. Az elérhető adatok alapján a maximális értéket azon nők generációiban érte el, akik a múlt század 20-as éveiben és a 30-as évek első felében születtek, amikor is egy roma nőre átlagosan 6 vagy több gyermek jutott. A roma nők fiatalabb generációiban jól megfigyelhető csökkenés mutatkozik a megszült gyermekek átlagos számában. Az 1936–1946 között született nőknek kevesebb, mint 6 gyermekük volt. Az utolsó női generációknak, akik esetében a 2001. évi népszámlálási adatok alapján már befejezett termékenységről beszélhetünk, átlagosan alig több mint 4 gyermekük volt. Tekintettel a 40 éves kor fölötti arányaiban alacsony termékenységi intenzitásra (Šprocha 2007a), feltételezhetjük, hogy a befejezett termékenység szintje jelentősebben nem változott az 50-es években született nők esetében sem. Átlagosan így egy, az 50-es évek végén született nőre megközelítőleg 3,6 gyermek jutna. A generációk közti befejezett termékenységben bekövetkezett hangsúlyos csökkenés ellenére is a roma nők átlagos gyermekszáma a szlovákiai népességhez képest még mindig nagyon magasnak tűnhet. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy a roma és a szlovákiai népesség a demográfiai változás tekintetében különböző történelmi szinten van. Amíg Szlovákia népessége körében a demográfiai átmenet a második világháború után befejeződött, addig a roma népesség körében a termékenységi átmenet első jelei csak a múlt század 70-es éveiben jelentkeztek. Ezért a múlt század 20-as éveiben született szlovákiai nőknek – tekintettel a demográfiai átmenet második fázisának sokkal korábbi kezdetére – átlagosan 2,7–2,8 gyermekük volt, az 50-

es évek elején született nők generációjának pedig csak 2,2–2,3. További, több generációt is érintő csökkenés is történt a szlovák népesség befejezett termékenységében. Ez a tudatos termékenység-korlátozás eredménye, ami a demográfiai átmenet második fázisának befejeződése, valamint a kétgyermekes családmódel elterjedésének következménye volt, és széles körben jellemzővé vált az elmúlt politikai rendszer idején.

Megjegyzés: szaggatott vonallal azokat a generációkat jelöltem, akik a 2001. évi népszámlálás idején még nem fejezték be termékenységüket.

Forrás: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980 Cigánski občania (Obyvateľstvo, byty a domácnosti) SSR, s. 89; belső adatok ŠÚ SR SODB 2001; szerző osztályozása és számításai.

V. Az egy nőre jutó átlagos gyermekszám alakulása az 1920 és 1980 között született roma nők és a szlovákiai nők esetében az 1980. és a 2001. évi népszámlálási adatok alapján

Development of average number of children per one woman living in Roma localities and in Slovakia, birth cohorts 1920–1980, census data from 1980 and 2001

A szlovákiai és a roma nők közötti egy nőre jutó átlagos gyermekszámában tapasztalható, máig jelenlévő, számottevő különbség oka ezért az, hogy a roma népesség jelentősen később kezdte tudatosan csökkenteni termékenységét.

A bejezett termékenység mellett fontosak azok az adatok is, amelyek a még termékeny korban lévő nők átlagos gyermekszámáról tájékoztatnak. Mint a szaggatott vonallal jelzett görbéken az V. ábrában és számadatokon az 5. táblá-

zatban is látható, a szlovákiai és a roma nemzetiségű női népesség közötti termékenységi különbségek már a legfiatalabb korcsoportokban kialakulnak. Erről tanúskodnak és ezt erősítik meg a roma nők termékenységi időzítésének keresztmetszeti vizsgálatából származó adatok: a roma nők sokkal korábban válnak először anyává, majd többgyermekes szülővé, mint a szlovákiai nők. Ennek eredménye, hogy már fiatal életkorban viszonylag jelentős különbségek keletkeznek az egy nőre jutó átlagos gyermekszámban. A múlt század 60-as éveinek második felében született roma nőknek például átlagosan több mint 3 gyermekük van, míg a szlovákiai nőknek csak 1,7–1,9. Hasonló eredményeket mutatnak azok a generációk is, amelyek a 2001. évi népszámlálás idején még termékeny korszakuk elején voltak. A szülővé válás eltérő időzítése miatt már jelentős mértékben különbözik megvalósult termékenységük. Az 1978–1981-es generációhoz tartozó roma nőknek átlagosan 1,0–1,5 gyermekük volt, ezzel szemben a teljes szlovákiai népességen belül erre a generációra átlagosan 0,1–0,3 gyermek jutott.

5. Egy nőre jutó átlagos gyermekszám az 1970., 1980. és 2001. évi népszámlálási adatok alapján
Average number of children per woman based on census data from 1970, 1980 and 2001

Korcsoport	Az egy nőre jutó gyermekek átlagos száma								
	Házass nők				Házass és nem házass nők együtt				
	Roma nők		Szlovákia népessége		Roma nők	Szlovákia népessége	Roma nemzetiségű nők		Szlovákia népessége
	1970	1980	1970	1980	1980	1980	1991	2001	2001
15–19	0,88	0,91	0,49	0,56	0,28	0,06	0,30	0,27	0,03
20–24	1,95	1,89	1,05	1,18	1,61	0,77	1,64	1,43	0,34
25–29	3,47	3,06	1,84	1,84	2,96	1,62	2,74	2,51	1,08
30–34	4,77	4,06	2,39	2,25	4,08	2,12	3,63	3,23	1,73
35–39	5,96	5,02	2,72	2,49	5,00	2,40	4,33	3,45	2,03
40–44	6,47	5,70	2,88	2,65	5,73	2,60	4,93	3,72	2,17
45–49	6,45	6,20	2,93	2,77	6,12	2,72	5,44	4,09	2,21
50–54	6,20	6,45*	2,95	2,88	6,35	2,80	5,96	4,55	2,29

Megjegyzés: * 50–59 évesek átlaga.

Forrás: Cigánske obyvatel'stvo SSR 1970, s. 15; Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980 Cigánski občania (Obyvatel'stvo, byty a domácnosti) SSR, s. 21, 89; belső adatok ŠÚ SR SĽDB 1991, SODB 2001; szerző osztályozása és számításai.

4.2 Gyermektelenség

A befejezett termékenység értékeiben bekövetkezett csökkenést a gyermektelen nők számának növekedése, és a magasabb sorszámú gyermekek születési valószínűségének csökkenése (főképp a második és további gyermekek esetében), esetleg mindkét tényező egyidejű hatása okozhatja. Szlovákia népességében és a roma nemzetiségű nők körében egyaránt a gyermektelenség szintje hosszú ideig nagyon alacsony értékeket mutatott. Azoknak a nőknek az aránya, akik egyszer sem váltak biológiai anyává termékeny időszakuk végéig, Szlovákiában generációkon át 6–10% körüli szinten mozgott. A roma, illetve cigány nemzetiségű nők körében az 1980. és a 2001. évi népszámlálás alkalmából az összes generációban még ennél is alacsonyabb gyermektelenséget mértek. Szlovákia a második világháború után a többi kelet-európai országgal együtt a gyermektelenség legalacsonyabb arányát mutató népességek között volt (Frejka 2008). A gyermektelen nők nagyon alacsony aránya közvetlenül arra utalt, hogy az anyává válás nagyon erős norma volt. Potančoková (2008, 2009) szerint ez az elmúlt rendszer idején tovább erősödött. Több etnográfiai és szociológiai vizsgálat (például Filadelfiová – Mesochoritsová 2005) kimutatja, hogy az anyaság az egyik legjelentősebb értéket jelenti a roma nők életében. A gyermektelenség és a gyermektelen nő hagyományos percepciója a roma társadalomban mindig negatív volt (lásd például Davidová 2004; Hájková 2001; Hübschmannová 1999). Ha a nő nem szült gyermeket, ezért mindig őt tartották bűnösnek, és ez az élettársi (házassági) kapcsolat felbontásához vezethetett. A házasság sikerét a hagyományos roma közösségekben a megszületett gyermekek száma határozta meg.

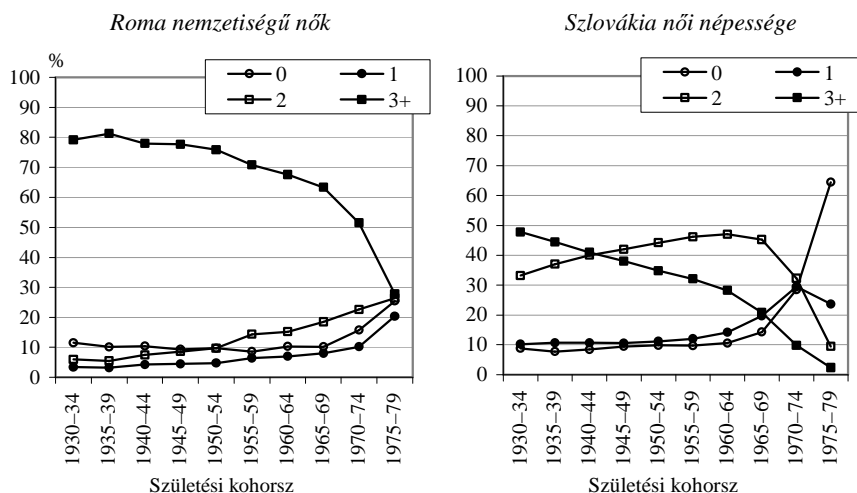
A gyermektelen nők arányában a legnagyobb különbséget a szlovák össz népesség és a roma nemzetiségi csoport között a fiatalabb generációk körében figyelhetjük meg, főképp azoknál, akik termékeny koruk kezdetén voltak. A 70-es évek elején született roma nők több mint 70%-a már legalább 1 gyermekkel rendelkezett a népszámlálási adatok alapján. A szlovákiai népesség e generációiban a gyermektelenség aránya 25–47% körüli szinten mozgott. Még nagyobb különbségeket tapasztalunk a 70-es évek végén született nők esetében. Míg a gyermektelen roma nők aránya megközelítőleg 25–30%-ot ért el, addig a szlovákiai népesség 1977–1979 között született generációjában a gyermektelenség mértéke kb. 65–80% volt. Ezek az adatok is tanúsítják, hogy a szülői pálya kezdetének időzítésében nagy különbség van a szlovákiai és a roma nemzetiségű nők között.

4.3 A nők gyermekszám szerinti megoszlása

Minden generáció termékenységi magatartásának végeredményét a befejezett termékenység alapján elemezhetjük, megvizsgálva a nők élveszületett

gyermekük száma szerinti megoszlását. Szlovákia népessége és a roma népesség között a fő különbség a magasabb gyermekszámú nők arányában található. A szlovákiai és a roma nők befejezett termékenysége között éppen a későbbi gyermekszülés intenzitása jelent különbséget.

A VI. ábrán látható jelentős különbségek főképp a termékenységi magatartás kezdete eltérő időzítésének eredményei. Bizonyos mértékig erről tanúskodnak az 1930-as népszámlálási adatok is, melyek alapján egész Szlovákia házas női népessége, amelynek tagjai 1855 és 1885 között születtek, az esetek több mint 70%-ában három vagy több gyermekkel rendelkezett. Bizonyos különbségek tehát valószínűleg a múltban is léteztek a szlovákiai és a roma nők között, azonban távolról sem voltak olyan hangsúlyosak.

Forrás: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980 Cigánski občania (Obyvateľstvo, byty a domácnosti) SSR, s. 89; belső adatok ŠÚ SR SODB 2001; szerző osztályozása és számításai.

VI. A roma nemzetiségű nők és a szlovákiai nők megoszlása születési kohorszokként az élveszületett gyermekek száma alapján a 2001. évi népszámlálási adatok tükrében

Distribution of Roma women and Slovakia's female population by birth cohort and the number of live born children, 2001 census data

Hosszú távon a három vagy több gyermekkel rendelkező roma nemzetiségű nők aránya 80% körüli szinten mozgott. Csak a második világháború utáni generációkban láthatunk fokozatos csökkenést. A három vagy többgyerekes nők aránya az 1955–1959-es születési kohorszban elérte a 70%-ot. Ezzel szemben fokozatosan nőtt azoké, akik csak 2 gyermekkel rendelkeztek. A kétgyermekes családmódel a 30-as évek elején a roma nőknek megközelítőleg csak

6%-ra volt jellemző. Az 50-es évek második felében született generációkban ez az arány majdnem 15%-ra nőtt. Kevesebben voltak azonban az egy gyermeket nevelő nők. A 2001. évi népszámlálási adatok megerősítik, hogy az egygyermekes és a gyermektelen családmodell a roma nemzetiségűek körében még mindig marginális. Jelentősebb változás valószínűleg a fiatalabb generációk (a 70-es évek 2. felében születettek) esetében sem várható, hiszen köztük is már a 3 vagy annál több gyermeket nevelő nők vannak többségben. Ezzel szemben a náluk fiatalabbak már inkább hajlanak majd a két-, illetve három gyermek felé, és az ennél több gyermekes családok száma csökkenni fog. Ezt bizonyítja a nők gyermekszám szerinti megoszlásának részletesebb vizsgálata is. Az 1980. évi népszámlálási adatok alapján az 5 vagy több gyermekes roma nők aránya termékenységi időszakuk végén megközelítőleg 65%-ot ért el. A 40-es évek második felében született roma nemzetiségű nők az esetek 50%-ában még 5 vagy több gyermeket neveltek, az 50-es évek elején születetteknel ez megközelítőleg csak 40%, és az 50-es évek végén született generáció körében ez már csak az esetek harmadában volt igaz.

A demográfiai viselkedésben fokozatosan honosodtak meg a demográfiai átmenet keretén belül értelmezhető változások. A szlovákiai népesség körében ez mindenekelőtt a magasabb sorszámú gyermekek megszületésének tudatos korlátozását jelentette, ami a sokgyermekes családok arányának csökkenését is magával vonta. Az eredmény a szlovákiai és a roma népesség gyermekszám szerinti struktúrájában tapasztalt különbségek dinamikus elmélyülése.

A múlt század 30-as éveinek első felében született nők körében a három vagy több gyermeket nevelő nők aránya már csak 48% körül mozgott. A csökkenés a további generációk körében is folytatódott, ezért az 50-es évek elején született nők a 2001. évi népszámlálás alapján megközelítőleg az eseteknek csak harmadában szültek három vagy több gyermeket. A többgyermekes családmodell kárára fokozatosan meghonosodott a kétgyermekes családmodell, amely az 1945–1949-es generációtól kezdve az egész szlovákiai népesség körében dominált. Amíg a 30-as évek elején született nők csak harmadának volt két gyermeke, az 50-es évek első felében született nők körében ez az arány már 45% volt. Az elmúlt két évtized fejlődése azt mutatja, hogy e termékenységi modell fokozatos változásának is tanúi vagyunk. Jelenleg már nem beszélhetünk egységes reprodukciós modellről, sokkal inkább több, egymástól eltérő és egyidőben létező változatról. Az eredmény egyrészt a végleg gyermektelen nők arányának emelkedése lesz. Főképp azonban az egy gyermekes családmodell elterjedése várható (Potančoková 2008, 2010).

4.4 A családnövekedés valószínűsége

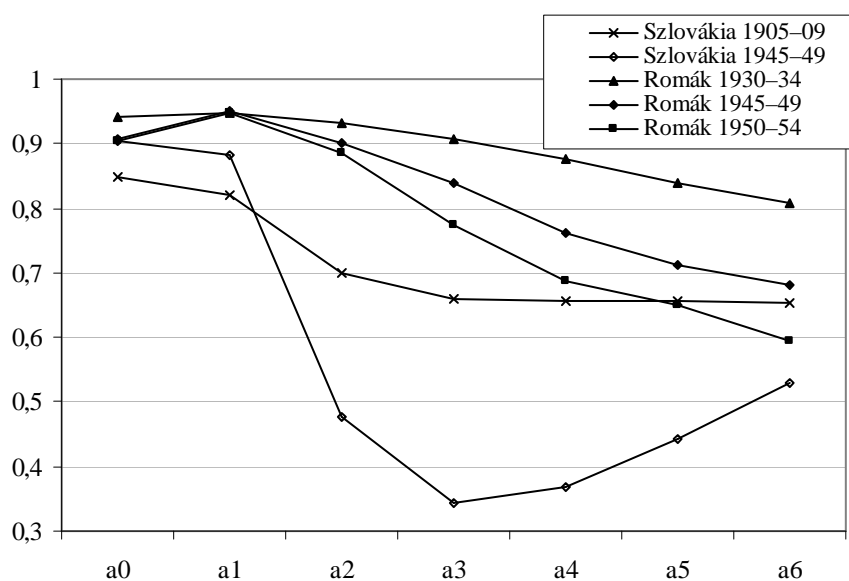
A családnövekedés valószínűsége azt fejezi ki, hogy mekkora az esélye egy gyermek (további gyermek) megszületésének azoknál a nőknél, akiknek lehet (további) gyermekük. Például a harmadik gyermekek születésének valószínűségéről csak a kétgyermekes nők további szüléseinek vonatkozásában beszélhetünk.

Azokban a népességekben, amelyek tudatosan nem korlátozták termékenységüket, a nők hatványozottan ki voltak téve újabb és újabb gyermekek születésének. Tudatos születéskorlátozáshoz nem folyamodtak, és az újabb fogantatás valószínűsége nem függött a korábban született gyermekek számától. A családnövekedés valószínűségében nagyon kis különbségek voltak. Ennek az életkorral és a megszületett gyermekek számával párhuzamos fokozatos csökkenése nem a termékenység befejezésére tett tudatos törekvés, hanem a biológiai korlátok eredménye volt. A következő gyermekszülés valószínűségének csökkentése szinte teljesen ismeretlen volt a múlt század 30-as éveiben született roma nők között (lásd a VII. ábrát). Ezzel szemben a 40-es évek második felében született roma nemzetiségű nőknél már látványos a családnövekedés valószínűségének csökkenése, különösen az 5. és további gyermekek esetében. Még erőteljesebb csökkenést tapasztalunk az 50-es évek elején született nők körében. E változás alapján is feltételezhetjük, hogy számottevő átalakulás történt a termékenységben, és ez fokozatosan, generációról generációra honosodott meg a második világháború után született roma nők körében is.

Azok a népességek, amelyek korlátozzák, illetve kontrollálják termékenységüket, az elsőszülött gyermek esetében mutatják a legmagasabb családnövekedési valószínűséget. Azokban a népességekben, amelyekben nincs tudatos termékenység-korlátozás, a második gyermek megszületésének nagyobb a valószínűsége, mint annak a kockázata, hogy egy nőnek első gyermeke születik. A látszólagos ellentmondásnak van logikus magyarázata. Minden népességre nézve igaz, hogy a nők egy bizonyos része biológiai okokból nem lehet anya. Abban az esetben, ha egy népességben belül nincs termékenység-korlátozás, azok a nők, akik már egyszer anyává váltak, a biológiai okokból meddők szelekciója révén nagyobb valószínűséggel szülnek második gyermeket, mint a gyermektelen nők elsőt.

Azokban a népességekben, amelyekben tudatosan korlátozzák a termékenységet, a további gyermekszülés valószínűségi szintjét mindenekelőtt a következő fogamzás akadályozására való törekvés befolyásolja. A termékenység szabályozására tett erős törekvés mindenekelőtt a kívánt gyerekszám elérése után érvényesül. Ez a tény erős visszaesést jelent a családnövekedési valószínűségben. Látványosan jelentkezik ez a 40-es évek második felében született szlovákiai nők generációjában (VII. ábra). A kétgyermekes családmódel elterjedése Szlovákiában azt jelentette, hogy az első és a második gyermekek megszületé-

sének valószínűsége 90% körül mozgott. A nők többségének azon törekvése, hogy a második gyermek megszületése után befejezzék termékenységüket, a harmadik és főképp a negyedik gyermek születési valószínűségének radikális csökkenését eredményezte. A további gyermek születésének valószínűsége esetén azonban a kockázat fokozatosan nőtt. Ennek alapján feltételezhetjük egy olyan szubpopuláció létezését, amely eltérő termékenységi magatartással rendelkezik, és magasabb gyermekszám felé orientálódik.

Forrás: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980 Cigánski občania (Obyvateľstvo, byty a domácnosti) SSR, s. 89; belső adatok ŠÚ SR SODB 2001; szerző osztályozása és számításai.

VII. A családnövekedés valószínűsége néhány kiválasztott roma nemzetiségű női generáció és Szlovákia népessége körében

Probability of family extension in selected generations of Roma women and in population of Slovakia

A változások kezdetéről, továbbá a 2. világháború után született szlovákiai és roma népesség generációi közti különbség elmélyüléséről szóló feltételezést a VII. ábra igazolja. A családnövekedési valószínűség értékeinek dinamikus csökkenése mindenekelőtt a 4–7. (a3–a6) sorszámú szülésekre hatott. Amíg a 30-as évek közepén született roma nők több mint 95%-os eséllyel születték meg 4. gyermeküket, a 40-es évek közepén születettek körében ez csak 84%, az 50-es évek elejének generációjában pedig csak 77%. Megközelítőleg hasonló nagyságrendű valószínűségcsökkenést mutatnak a további sorszámú szülések

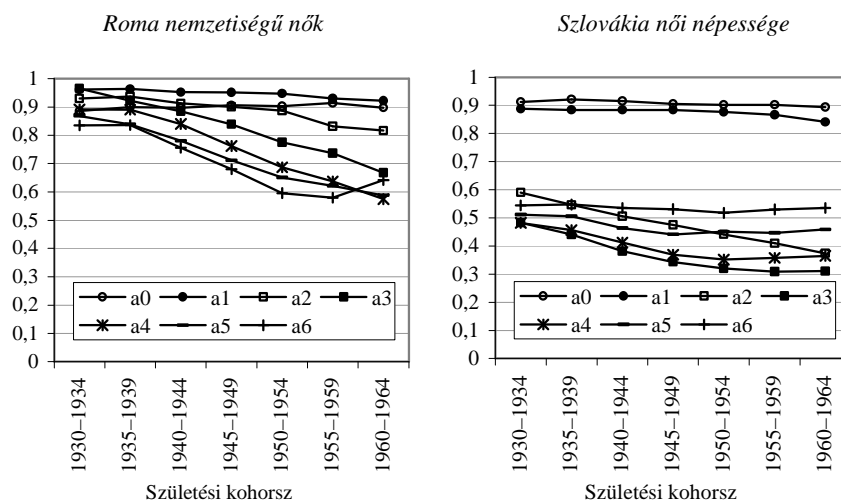
is. Az 1950–1954 között született roma nők generációjában az 5. gyermek születésének kockázata 70%-os szinten mozgott, a 6. gyermek esetében ez 65%, míg a 7. gyermeknél 60% volt.

A valószínűségek jellegének összehasonlítása rámutat azokra a még mindig létező, nagy különbségekre, amelyek a további gyermekek születési esélyei között vannak. A VII. ábra jól szemlélteti ezeket az első és második, illetve további paritások között.

Minden szlovák generációban érvényes az is, hogy az első gyermekek születési valószínűsége magasabb volt a másodikénál. A roma nők esetében, bár a különbségek generációról generációra fokozatosan kisebbé váltak, a legfiatalabb megfigyelt kohorszban is fordított jelenség volt érvényben.

A 2. és 3. szülések valószínűségéből nyilvánvaló, hogy a roma nők csak bizonyos mértékig próbálják szabályozni termékenységüket a 2., illetve a 3. gyermek megszületése előtt. Úgy tűnik, hogy a roma nemzetiségű nőknél továbbra is megőrződött a többgyermekes család normája, és termékenységüket csak a 3. gyermek megszületése után korlátozzák. Ezen kívül megjegyzendő, hogy a gyermektelenség mértéke csak néhány generáció esetén közelítette meg a biológiai határt (3,5–4%), mialatt generációs átlagban elérte a 10%-os szintet.

Érdekes a további (magasabb sorszámú) gyermekek születési esélyének alakulása Szlovákia népessége körében. A második világháború után született generációknál a 6. és 7. gyermek születési esélyei nagyjából ugyanazon szinten stabilizálódtak. Emellett a 4. és 5. gyermekek születési valószínűségének csökkenése is abbamaradt. Egyedül a harmadik gyermek megszületésének esélye csökkent. A 4. és további gyermekek születési esélyének viszonylagos stabilitása a 6. és 7. gyermekek születési valószínűségének magasabb szintjével együtt ismételt arra utal, hogy a szlovákiai népesség termékenység tekintetében nem homogén.

Forrás: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980 Cigánski občania (Obyvateľstvo, byty a domácnosti) SSR, s. 89; belső adatok ŠÚ SR SODB 2001; szerző osztályozása és számításai.

VIII. A családnövekedés valószínűsége néhány kiválasztott roma nemzetiségű női generáció és Szlovákia népessége körében a 2001. évi népszámlálási adatok alapján

Probability of family extention in selected generations of Roma women and in population of Slovakia, census data from 2001

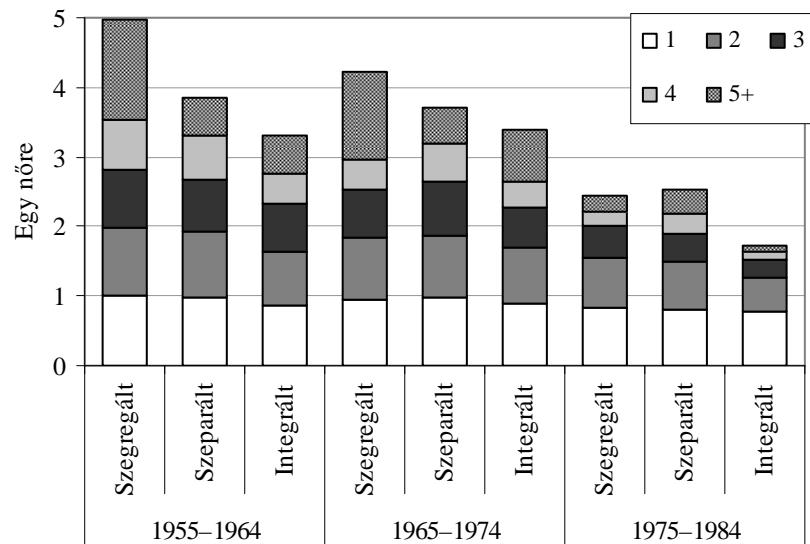
4.5 A szegregáció szintje szerinti termékenység

A roma népesség termékenységi magatartásának eltérő jellege többek között összefüggésben van a többségi, nem roma népességtől való, bizonyos szintű izoláltságával. Minden valószínűség szerint éppen a szegregáció és a vele összefüggő szimbolikus kiközösítés az, ami a társadalmi exklúzió további dimenzióival együtt pozitív összefüggésben van a roma népesség termékenységi magatartásának megkésett változásával.

Az UNDP (2005) által vezetett kutatások eredményei mikrolokális általánosságban szinten kimutatták, hogy a legmagasabb átlagos végső gyermekszámmal azok a nők rendelkeztek, akik szegregált roma telepeken éltek.¹⁰ Átla-

¹⁰ Az 1955–1964-es generációba azokat a nőket is belefoglalták, akik még nem feltétlenül fejezték be termékenységüket (40 vagy több évesek voltak), de tekintettel a 40 év feletti termékenységi intenzitására, az ő esetükben nem feltételeztünk jelentősebb változásokat a végső gyermekszám tekintetében. Így a szegregált csoportok elkülönítése rájuk nézve is érvényes.

gosan egy 1955–1964 között született szegregált roma telepen élő nőre majdnem 5 gyermekszülés jutott. A szeparált (részlegesen integrált) telepekről származó roma nőknek átlagosan 3,9 gyermekük volt, és az integráltan élő roma nők esetében az átlagos gyerekszám 3,3 volt. Az integráció mértékétől függő átlagos gyermekszámban mért különbségek a fiatalabb generációk esetében is megmutatkoztak, akiknél még nem beszélhetünk befejezett termékenységről. Például a szegregált telepekről származó 1975–1984 között született nők, akik a kutatás idején megközelítőleg 19–29 évesek voltak, 2,5 gyermekkel rendelkeztek, míg az integráltan élő roma nők megközelítőleg csak 1,7 gyermekkel.

Adatok forrása: UNDP (2005), szerző számításai.

IX. A befejezett termékenység szintje és struktúrája a roma nők körében az integráció foka szerint

Level and structure of completed fertility among Roma women by the level of integration

Az UNDP (2005) adatai megerősítették, hogy a vizsgált roma népességekben az integráció mértékével valóban csökkent a termékenység intenzitása, mindamelllett ebben a folyamatban legjelentősebb szerepet a magasabb sorszámú gyermekek születésének tudatos korlátozása és a gyermektelenség mértéke játszotta. Amíg a szegregált telepeken az 1955–1964 között született nők körében a négy vagy több gyermekesek aránya meghaladta a 70%-ot, a szeparált

(részlegesen integrált) telepeken ezen nők hányada 63%-ot tett ki, és az integráltan élő roma nők körében megközelítőleg 44% volt.¹¹ Kimutatták továbbá, hogy az integráltan élő roma nők között többen voltak gyermektelenek (megközelítőleg 10%), mint a szegregált telepeken élők között, akiknél a gyermektelenség mértéke a biológiai minimum szintjén mozgott (3–4%).

A roma nők termékenységének az integráció szintje szerinti differenciálódása lényegében nemcsak az utolsó két évtizedben jelent meg. Már az 1980. évi népszámlálási eredmények is rámutattak a roma nők termékenységében megfigyelhető különbségekre. Mint a 6. táblázatban is látszik, legmagasabb termékenységük azoknak a roma nőknek volt, akik vidéken éltek, gazdaságilag inaktívak voltak, és a Kelet-Szlovákiai Kerületben laktak. Ezzel szemben a legkisebb befejezett termékenységet, a 4 vagy annál több gyermeket szült nők legkisebb arányát és a legmagasabb gyermektelenséget azok a roma nők mutatták, akik városban (főképp Pozsonyban) éltek, gazdaságilag aktívak voltak és Szlovákia nyugati részén laktak.

6. A szlovákiai roma nők termékenységének általános jellemvonásai az 1980. évi népszámlálás eredményei alapján
Basic characteristics of fertility of Roma women in Slovakia according to census results of 1980

Népesség	A 45–49 éves nők átlagos gyermekszáma	A gyermektelen nők aránya (%)	4, vagy több gyermekes nők aránya (%)
Roma nők Szlovákiában	6,1	5,7	75,6
Városi roma nők	5,8	5,5	71,5
Vidéki településen élő roma nők	6,3	5,8	78,2
Házias roma nők Szlovákiában	6,2	5,1	75,7
Házias, gazdaságilag aktív roma nők	5,4	5,2	70,6
Házias, gazdaságilag inaktív roma nők	6,9	5,0	80,2
Házias roma nők a fővárosban Pozsonyban ¹	4,3	6,3	52,1
Házias roma nők a Nyugat-Szlovákiai Kerületben	5,6	7,1	71,9
Házias roma nők a Közép-Szlovákiai Kerületben	5,2	6,9	64,4
Házias roma nők a Kelet-Szlovákiai Kerületben	7,0	3,2	84,0

¹ A fővárosi, pozsonyi adatokra nagymértékben hatással lehet a roma nők alacsony száma.
Forrás: Cigány népesség Szlovákiában (1984), SODB 2001, szerző számításai.

¹¹ A többi populációban, amelyet túlnyomó többségben nem roma lakosság tett ki, a 4 vagy több gyermeket szült nők aránya megközelítőleg 18% volt.

Összegzés

A szlovákiai roma nők termékenységének keresztmetszeti vizsgálata néhány érdekes eredményt mutat. Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy a roma népesség nem kezelhető homogén egységként. A roma lakosság egyes csoportjain belül az integráció mértékétől függően jelentős különbségek vannak. Valószínűleg elsőként a romák azon csoportjai kezdték megváltoztatni termékenységük jellegét, amelyek integráltan éltek a többségi társadalomban, azzal viszonylag széleskörű kapcsolatokat ápoltak, a településeken belül szétszórtan éltek, és az összlakosságon belül nem alkottak számottevő arányt. Ezek a csoportok jellemezhetők a legalacsonyabb termékenységi intenzitással, aminek szintjét egy nőre vonatkozóan átlagosan 2,0–2,5 gyermekre becsüljük. Ezzel szemben áll a szegregált roma lokalitások népessége, akik a többségi társadalomtól elkülönülten, telepeken élnek, és a többségi társadalommal minimális a kapcsolatuk. Ezen csoportok hosszú távon eltérő termékenységi magatartással jellemezhetők, ami még mindig a régi szokásokon és hagyományokon alapul. A szegregált lokalitások női népességének teljes termékenysége több lokális kutatás alapján ma is meghaladja az egy nőre jutó 4 gyermek szintjét. E két véglet között találhatóak a szeparált (részlegesen integrált) csoportok, amelyek termékenysége néhány lokális kutatás alapján 3,0–3,5 gyermek/nő szinten lehet.

A termékenység intenzitásán kívül a szegregált roma telepeken élő nők a teljes szlovákiai népességtől más, termékenységgel összefüggő tekintetben is különböztek. A magas teljes termékenység fő oka mindenekelőtt a magasabb sorszámú gyermekek születési intenzitásában keresendő. A termékenység elemzése egyértelműen rámutatott a termékenység családi állapot szerint eltérő jellegére is. A szegregált roma településeken a gyermekek több mint 50%-a házasságon kívül születik, és a házasságon kívüli termékenység így domináns szerepet játszik e nők teljes termékenységi folyamatában. Jelentős különbségek mutatkoztak az időzítés jellegében is. A szegregált roma lokalitásokban élő nők nemcsak hamarabb válnak anyává, de náluk az egyes szülések közti intervallumok hossza is sokkal rövidebb, mint a szlovákiai népesség körében. Ezért nemcsak a szülővé válás korábbi kezdete jellemző rájuk, hanem az ismételt szülővé válás sokkal korábbi időzítése is. Ezzel szemben a termékenység 30 éves kor fölött viszonylag jelentős csökkenést mutatott, mialatt a termékenység felső decilise nagyjából ugyanolyan értékeket ért el, mint Szlovákia teljes népessége körében. Ez azt bizonyítja, hogy bár a szegregált roma telepeken élő nők korábban válnak anyává, és tekintettel a rövidebb szülések közti intervallumokra, sokkal gyakrabban szülnek további gyerekeket, de termékenységük befejezését megközelítőleg ugyanazon életkorra időzítik, mint a szlovákiai népesség. Ez a jelenség közvetetten rámutat az idősebb roma nőknek a családnagyság szabályozására irányuló törekvéseire. Feltételezhetjük, hogy a termékenység folyamatában már megkezdődött az átmenet. Nagy valószínűséggel így van ez a

szegregált roma lokalitásokban is, bár annak intenzitása és terjedelme – tekintettel a fáziskésésre – csak korlátozott mértékben figyelhető meg. Tekintettel a demográfiai átmenet nyújtotta tapasztalatokra, biztonsággal állíthatjuk, hogy ebben a specifikus roma népességben a következő generációk körében tanúi lehetünk majd olyan visszavonhatatlan változásoknak, amelyek eredménye a termékenység és a halandóság jelentős csökkenése és a korstruktúra fokozatos átalakulása lesz.

A szlovákiai cigány, illetve roma nők termékenységének longitudinális vizsgálata megerősítette, hogy a termékenység jellegében egyik generációról a másikra visszavonhatatlan változások kezdődtek. Ez a tudatos családnagyság korlátozására irányuló törekvések fokozatos terjedését jelenti, amely a többi európai népességhez viszonyítva megkésve, a demográfiai átmenet keretein belül megy végbe. A termékenység legnagyobb változását eddig főképp azon roma női generációkban láthattuk, akik a 2. világháború után születtek. Az egy nő által termékeny életszakasza alatt szült gyermekek átlagos száma több mint 6 gyermegről (a 20-as évek második felének generációja) lecsökkent megközelítőleg 4 gyermek/nő értékre (az 50-es években született nőknél). Ezek a változások mindenekelőtt a családnagyság korlátozásának eredményei, amit a sokgyermekes nők arányának és a magasabb sorszámú gyermekek születési valószínűségének csökkenése is igazol.

A roma és a szlovákiai népesség közti termékenységi különbségek ezért főképp a megkéssett kvalitatív-kvantitatív termékenységi átmenet eredményei. A befejezett termékenység csökkenésének fő meghatározója most és a jövőben is a további gyermekek születési intenzitásának csökkenése lesz, ami a családnagyság tudatos korlátozásának keretében megy végbe.

IRODALOM

- Davidová, E. (2004): *Romano drom. Cesty Romů 1945–1990*. Centre de Recherches Tsiganes, Olomouc.
- Filadelfiová, J. (2009): *Dáta o ľudských právach rómskych žien*. Kultúrne Združenie Rómov Slovenska, Banská Bystrica.
- Filadelfiová, J. – Mesochoritisová, A. (2005): *Výskum sexuálneho a reprodukčného správania v rómskych komunitách na Slovensku*. Kultúrne združenie Rómov Slovenska, Banská Bystrica.
- Filadelfiová, J. – Gerbery, D. – Škobla, D. (2006): *Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku*. UNDP, Bratislava.
- Finková, Z. (1977): Šetrenie populačnej klímy romských žien. *Demografie*, 19, 296–301.
- Finková, Z. (1979): Zisťovanie plodnosti cigánskych žien. *Demografie*, 21, 336–341.
- Finková, Z. (2000): Štatistika národností a Rómovia. *Geografický časopis*, 52, 285–288.
- Frejka, T. (2008): Overview chapter 2: Parity distributions and completed family size in Europe: Incipient decline of the two-child family model? In Frejka, T., Hoem, I.,

- Sobotka, T., Toulemon, L. (eds.): *Childbearing trends and policies in Europe*. Demographic Research 19, Special collection 7, 47–72.
- Friedman, D. – M. Hechter – S. Kanazawa (1994): A Theory of the Value of Children. *Demography*, 31, 375–401.
- Garassy, L. (2000): *Demogeografická charakteristika rómskeho obyvateľstva na Slovensku*. Diplomová práca, Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava.
- Hamplová, D. – Řeháková, B. (2006): Mimomanželská plodnosť: individuální charakteristiky žen a vliv regionu. In Hamplová, D. (ed.) *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. Sociologické studie 06/05. Sociologický ústav AV ČR, Praha, 26–39.
- Haviarová, E. (2001): *Vývoj a súčasný stav problematiky rómskeho obyvateľstva*. Diplomová práca, Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava.
- Hájková, M. (2001): Rodina a zvyky slovenských Romů usazených v České republice. In Šišková, T. (ed.) *Menšiny a migranti v České republice*. Portál, Praha, 127–142.
- Hübschmannová, M. (1999): Několik poznámek k hodnotám Romů. In *Romové v České republice*, Socioklub, Praha, 16–66.
- Jurásková, M. – Kriglerová, E. – Rybová, J. (2004): *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2004*. S.P.A.C.E.
- Kalibová, K. (1991): *Demografické charakteristiky romské populace v Československu*. Disertační práce, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha.
- Kučera, M. (1984): Domácnosti a bydlení cikánského obyvatelstva. *Demografie*, 26, 172–178.
- Mészáros, J. – Vaňo, B. (2004): *Reprodukčné správanie obyvateľstva v obciach s nízkym životným štandardom*. INFOSTAT, Bratislava.
- Potaňčoková, M. (2008): *Plodnosť žien na Slovensku v období rokov 1950–2007 v generačnom pohľade*. INFOSTAT, Bratislava.
- Potaňčoková M. (2009): Odkladanie materstva do vyššieho veku na Slovensku vo svetle štatistických a kvalitatívnych dát. In Bleha, B. (ed.) *Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí. Kontinuita či nová éra?* Geografika, Bratislava, 39–61.
- Potaňčoková, M. (2010): *Prierezové tabuľky plodnosti pre Slovenskú republiku*. INFOSTAT, Bratislava.
- Sardon, J-P. (1990): *Cohort fertility in Member States of the Council of Europe*. Council of Europe, Strasbourg.
- Soročínová, A. (1976): *Štrenie populačnej klímy rómskych žien*. Rigorózná práca, Prírodovedecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha.
- Šprocha, B. (2007a): Plodnosť Rómov na Slovensku. *Demografie*, 49, 191–201.
- Šprocha, B. (2007b): Rozdiely v úrovni plodnosti rómskych žien na Slovensku v závislosti od stupňa integrácie. *Slovenská štatistika a demografia*, 17, 1–2, 141–149.
- Šprocha, B. (2007): Plodnosť Rómov na Slovensku. *Demografie*, 49, 3, 191–201.
- Šprocha, B. – Potaňčoková, M. (2008): Potratovosť vo vybraných rómskych komunitách na Slovensku. *Demografie*, 50, 1, 32–41.
- Šprocha, B. – Potaňčoková, M. (2010): *Vzdelanie ako diferenčný faktor reprodukčného správania*. INFOSTAT, Bratislava.
- Šprocha, B. – Tišliar, P. (2008): *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919–1937*. STIMUL, Bratislava.

- Srb, V. (1988): Změny v reprodukci československých Romů 1970–1980. *Demografie*, 30, 305–309.
- Srb, V. (1984): Některé demografické, ekonomické a kulturní charakteristiky cikánského obyvatelstva v ČSSR 1980. *Demografie*, 26, 161–172.
- UNDP (2002): *Avoiding the dependency trap: The Roma in Central and Eastern Europe*. UNDP, Bratislava.
- Vaňo, B. a kol. (2002): *Prognóza vývoja rómskeho obyvateľstva v SR do roku 2025*. INFOSTAT, Bratislava.
- Vaňo, B. (2001): *Demografická charakteristika rómskej populácie v SR*. INFOSTAT, Bratislava.
- Žultáková, S. (2007): Vplyv demografických a sociálnych faktorov na priebeh tehotenstva u rómskych žien. In: *Verejné zdravotníctvo*, 1.
- Žultáková, S. (2006): Rizikové faktory v tehotenstve rómskych žien. In: *Verejné zdravotníctvo*, 2–3.

AZ ADATOK FORRÁSA

- Federálny štatistický úrad: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 12. 1970. Cigánske obyvateľstvo SSR, Bratislava, 1974.
- Federálny štatistický úrad: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980. Cigánski občania (Obyvateľstvo, byty a domácnosti) SSR, Bratislava, 1984.
- Štatistický úrad Slovenskej republiky: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 26. 5. 2001. Obyvateľstvo rómskej národnosti, nepublikované údaje, vlastné triedenie.

Fordította: Tóth Erzsébet Fanni

Tárgyszavak:

Termékenység
Születéskorlátozás
Etnikai különbségek
Roma nők termékenysége

**LONGITUDINAL AND TRANSVERSAL ANALYSIS OF THE
FERTILITY OF ROMA WOMEN IN SLOVAKIA***Abstract*

The article examines recent transversal and longitudinal trends of the Roma fertility in Slovakia. The transversal analysis is based on a database containing the annual birth numbers of the villages with the highest proportion of the Roma population in Slovakia. We analyse main fertility characteristics of this population from 1996 to 2009. The longitudinal analysis of fertility is based on census data from 1970, 1980 and 2001.

Firstly, we must be aware of the fact that the Roma population in Slovakia is not homogenous. We can observe many differences in the cultural, demographic and economic spheres of their life. In general, we distinguish three groups of Roma: integrated, separated and segregated. Within these groups we focus on the basic fertility indicators: total fertility rate, mean age of women at birth of first child, extra marital births and birth order.

It is a well-known fact that Roma women have higher fertility compared to the majority of the population, and they become mothers at younger age. The analysis of the present situation shows that there are large differences in reproductive behaviour in comparison to the majority population, but also among Roma women according to the levels of their integration. Women in the segregated Roma communities have the highest total fertility rate, in our case it is 4,0–4,5 children per woman; the mean age of mother at first birth is the lowest (about 20). Women in separated communities have a lower total fertility rate of about 2,5 to 3,1 children per woman. As we expected, integrated Roma women have the lowest fertility rate of 2,0–2,5 children per woman.

Among other differences, we have also found higher proportion of extra-marital births among Roma women, especially in the case of higher birth order. We have found that more than 50 percent of children were born out of wedlock, and births of the third and higher birth order (60%) prevailed among all births in 1996–2009 in the segregated communities. We assume that this indicator also varies according to the level of integration.

In the second part of the article we focus on the intergenerational analysis of fertility of Roma women living in Slovakia. Longitudinal analysis has confirmed the onset of significant changes in the process of fertility as a result of the gradual spread of deliberate restriction of family size in the second phase of the demographic revolution. Wider application of the transformation process of fertility can be seen especially in the generations of women born after World War II. Average number of children per woman fell from a value greater than 6 children, characteristic of the generation born in the second half of the 1920s, to about 4 children per woman born in the 1950s. These changes are primarily the results of limiting family size, which can be confirmed by the generation-by-generation diminishing

number of women with more children, and also by the reducing intergenerational probability of giving birth to these children.

Having studied the historical experience of other populations which have already completed the second phase of the demographic revolution, it can be assumed that fertility decline among Roma women will continue and will result in a gradual stabilisation of fertility at a comparatively lower level, than was observed among Roma women born in the 1950s.